

Ár 2005, þriðjudaginn 26. júlí, var á dómþingi Héraðsdóms Austurlands í málinu nr. E-192/2004:

Íslenska ríkið
gegn
Nönnu Sigurðardóttur og
Olgu Friðjónsdóttur
og gagnsök

kveðinn upp svofelldur

D Ó M U R

Mál þetta, sem dómtekið var að loknum munnlegum málflutningi hinn 2. júní sl., er í aðalsök höfðað fyrir Héraðsdómi Austurlands af íslenska ríkinu til ógildingar á úrskurði óbyggðanefndar í málinu nr. 5/2001, Lón í sveitarfélaginu Hornafirði frá 14. nóvember 2003, birtum í Lögbirtingablaðinu 2. desember 2003, og til viðurkenningar á mörkum þjóðlendu gegn Nönnu Sigurðardóttur, kt. 230720-2239, Hátúni 19, Reykjavík, (þinglýstur eigandi Stafafells) og Olgu Friðjónsdóttur, kt. 140756-4909, Brekku í Lóni, 781 Höfn, (þinglýstur eigandi Brekku) með stefnu birtri 26. maí 2004.

Af hálfu aðalstefnanda eru eftirfarandi dómkröfur gerðar í málinu:

1. Stefnandi krefst þess að úrskurður óbyggðanefndar dags. 14. nóvember 2003 í málinu nr. 5/2001 um eftirfarandi mörk milli eignarlanda og þjóðlendu (gagnvart Stafafelli í Lóni), verði felldur úr gildi: Það er við þann hluta úrskurðarlínu óbyggðanefndar, sem er með upphafspunkt að norðanverðu þar sem línan kemur í Jökulsá í þrengslum austan Kjarrdalsheiðar, sunnan Svínadalshnútu. Sú lína er látin gilda að þeim stað í Jökulsá, sem bein lína úr Svínadalshnútu sker ána í sjónhendingarátt að punkti í Fláatindi. Krafist er svo ógildingar á eftirfarandi línu:

Frá punkti A í Jökulsá í þrengslum austan Kjarrdalsheiðar, sunnan Svínadalshnútu meðfram ánni allt til upptaka hennar í Vesturdal. Frá þeim stað þar sem Jökulsá kemur undan jökli í Vesturdal og til suðuráttar, meðfram jaðri Vatnajökuls, þar til

kemur að hreppamörkum Nesja og Lóns við jaðar Austurtungujökuls, þaðan meðfram Lambatungnaá, þar sem hún rennur saman við Skyndidalsá (punktur E).

2. Þess er krafist að mörk þjóðlendu og eignarlands gagnvart jörðinni Stafafelli (með Brekku) verði ákveðin með dómi á eftirfarandi hátt:

Frá punkti A í Jökulsá í þrengslum austan Kjarrdalsheiðar, sunnan Svínadalshnútu beint í hana (punktur B). Úr Svínadalshnútu er dregin lína þvert yfir neðri hluta Kjarrdalsheiðar, yfir Tæpitungur og Flötutungur fyrir sunnan Hafragil og í Suðurfjallið (punktur C) fyrir ofan Skyndidalsháls, sem verður hornmark. Frá punktinum í Suðurfjalli er dregin lína yfir Skyndidal og Dalsheiði í Brennhöfða fyrir innan Dalskóga. Þar sem sú lína sker Skyndidalsá verður kröfupunktur D. Þaðan liggur svo kröfulínan meðfram Skyndidalsá allt inn að Hoffellslambatungum, punktur E.

Þess er krafist að land fyrir norðan og norðvestan þessa línu allt að útmörkum kröfusvæðisins í vestri og norðri sé þjóðlenda.

3. Málskostnaðar er krafist að skaðlausu.

Dómkröfur stefndu í aðalsök eru um sýknu af öllum kröfum stefnanda.

Þá er krafist málskostnaðar úr hendi stefnanda eins og málið væri eigi gjafsóknarmál.

Stefndu í aðalsök höfðuðu mál á hendur aðalstefnanda með stefnu þingfestri 9. júní 2004 vegna sama úrskurðar óbyggðanefndar í máli nr. 5/2001. Í því þinghaldi var það mál sameinað máli þessu og er það síðan rekið sem gagnsök í málinu.

Gagnstefnendur krefjast þess aðallega að úrskurður óbyggðanefndar, dags. 14. nóv. 2003, í málinu nr. 5/2001, um eftirfarandi mörk milli eignarlands og þjóðlendu, verði felldur úr gildi, þ.e. landsvæðið Framfjöll ofan Hvannadalsvarps og Innfjöll austan Jökulsár, þ.m.t. Víðidalur og Kollumúli, og landsvæði það á Vatnajökli sem til meðferðar er í máli þessu, sé þjóðlenda í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið laga nr. 58/1998:

Frá hreppamörkum Nesja og Lóns við jaðar Austurtungnajökuls (punktur 44, sbr. einnig punkt 17 í kröfugerð vegna Hoffellslambatungna í máli nr. 4/2001 hjá óbyggðanefnd, Nes) er dregin lína í hnjúk (1526 m háan) og áfram í annan hnjúk (1505 m háan) og loks í þann þriðja, nafnlausan hnjúk sunnan Grendils (punktur 45) og áfram í Grendil, þaðan yfir hnjúk (1438 m háan) og í Geldingafell (punktur 46), þar sem eru mörk sveitarfélagsins Hornafjarðar við Fljótsdalshrepp. Þeim mörkum

er fylgt og einnig mörkum sveitarfélagsins Hornafjarðar við Djúpvavogshrepp, allt að hæsta hnjúk Jökulgilstinda (punktur 51). Þaðan er haldið áfram eftir fjallseggjum Stigafjalla og í hæsta tind þeirra, yfir í hæsta punkt á Hellisskógsheiði og í Jökulsá, þar sem hún kemur úr þrengslum austan Kjarrdalsheiðar, sunnan Svínadalshnútu. Loks er Jökulsá fylgt allt til upptaka sinna í Vesturdal. Frá þeim stað þar sem Jökulsá kemur undan jökli í Vesturdal og til suðuráttar, meðfram jaðri Vatnajökuls eins og hann var við gildistöku þjóðlendulaga 1. júlí 1998, þar til kemur að hreppamörkum Nesja og Lóns við jaðar Austurtungnajökuls.

Jafnframt er þess krafist að viðurkennt verði að í landi Stafafells, eins og því er lýst í landamerkjabréfi 14. maí 1914, sbr. uppdrátt á dskj. 4, sé enga þjóðlendu að finna. Til vara er þess krafist að aðeins eftirfarandi lína verði viðurkennd sem þjóðlendumörk:

Frá þeim stað þar sem Lambatungnaá kemur undan jökli í Austurtungnajökli (pkt. 44 á dskj. nr. 4) og meðfram jaðri Vatnajökuls, eins og hann er á hverjum tíma, þar til kemur að mörkum sveitarfélagsins Hornafjarðar við Fljótsdalshrepp, þ.e. að Vatnajökull eins og hann er á hverjum tíma sé þjóðlenda.

Til þrautavara er gerð sama krafa og fram kemur í varakröfu með þeirri breytingu að miðað sé við jökuljaðarinn eins og hann var við gildistöku þjóðlendulaga 1. júlí 1998.

Þá er krafist málskostnaðar eins og málið væri eigi gjafsóknarmál.

Í gagnsök krefst gagnstefndi þess að úrskurður óbyggðanefndar dags. 14. nóvember 2003 í málinu nr. 5/2001 verði ekki ógiltur hvað varðar þann hluta kröfusvæðisins, sem kröfur gagnstefnenda taka til. Þá er krafist málskostnaðar að skaðlausu.

Með úrskurði dómstjóra Héraðsdóms Austurlands uppkveðnum 8. október 2004 vék dómstjórinn sæti í málinu. Með bréfi 19. janúar 2005 voru héraðsdómararnir Eggert Óskarsson, sem dómsformaður, Hervör Þorvaldsdóttir og Skúli Magnússon, skipaðir til að fara með málið.

I.

Málsatvik

Atvik málsins eru ágreiningslaus.

Óbyggðanefnd starfar samkvæmt lögum nr. 58/1998 um þjóðlendu og ákvörðun marka eignarlanda, þjóðlendna og afrétta, og hefur það hlutverk að kanna

og skera úr um hvaða land telst til þjóðlendna og hver séu mörk þeirra og eignarlanda, að skera úr um mörk þess hluta þjóðlendu sem nýttur er sem afréttur og úrskurða um eignarréttindi innan þjóðlendna, sbr. 7. gr. laganna. Samkvæmt 8. gr. laganna, eins og henni var breytt með 3. gr. laga nr. 65/2000, skal nefndin að eigin frumkvæði taka til meðferðar og úrskurða um málefni sem undir hana heyra. Skal hún ákveða hvaða landsvæði tekið er til meðferðar hverju sinni. Í 10. gr. laganna, eins og greininni var breytt með 4. gr. laga nr. 65/2000, eru nánari fyrirmæli um málsmeðferð nefndarinnar, meðal annars þau að þegar nefndin hefur ákveðið að taka svæði til meðferðar ber henni að tilkynna fjármálaráðherra um það og veita honum minnst þriggja en mest sex mánaða frest til að lýsa kröfum ríkisins um þjóðlendur á svæðinu.

Með bréfi 13. júlí 2000 tilkynnti óbyggðanefnd fjármálaráðherra þá ákvörðun sína að taka til meðferðar sveitarfélagið Hornafjörð í samræmi við 8. gr. og 1. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998. Svæðið var nánar tiltekið afmarkað með vesturmörkum jarðarinnar Skaftafells í Örefasveit og austurmörkum jarðanna Hvalsness, Víkur, Svínhóla, Reyðarár, Bæjar, Hlíðar og Stafafells. Til suðurs afmarkast svæðið með hafinu og til norðurs af tiltekinni línu á Vatnajökli. Kröfulýsingar fjármálaráðherra vegna íslenska ríkisins um þjóðlendur í Lóni, Nesjum, Mýrum, Suðursveit og Örefum í sveitarfélaginu Hornafirði bárust 13. desember 2000. Óbyggðanefnd birti tilkynningu um meðferð á framangreindu svæði og útdrátt úr kröfum ríkisins, ásamt uppdrætti, í Lögbirtingablaðinu 3. janúar 2001, Morgunblaðinu 7. janúar og fleiri blöðum síðar í sama mánuði, sbr. 2. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998. Skorað var á þá sem teldu til eignarréttinda á því landsvæði, sem félli innan kröfusvæðis ríkisins, að lýsa kröfum sínum fyrir óbyggðanefnd innan fjögurra mánaða. Samkvæmt gögnum málsins tóku meðal annars til varna fyrir nefndinni og lýstu kröfum sínum þinglýstir eigendur jarðanna Stafafells og Brekku sem eru gagnstefnendur í máli þessu.

Í júlí 2001 var aðilum tilkynnt að ákveðið hefði verið að fjalla um svæðið í fimm aðskildum málum. Var í máli nr. 5/2001 fjallað um Lón í sveitarfélaginu Hornafirði, þ.e. svæði sem afmarkast til vesturs af Nesjum, þar sem áður voru hreppamörk, og til austurs af mörkum sveitarfélagsins Hornafjarðar gagnvart Djúpavogshreppi og Fljótsdalshreppi, allt norður í Geldingafell (punktur 46), áður sýslumörk Austur-Skaftafellssýslu við annars vegar Suður-Múlasýslu og hins vegar Norður-Múlasýslu. Framangreind viðmiðun til vesturs endar við jaðar Austurtungna-jökuls (punktur 44, sbr. einnig punkt 17 í kröfugerð vegna Hoffellslambatungna í máli nr. 4/2001 hjá óbyggðanefnd, Nes). Þaðan er dregin lína í hnjúk (1526 m háan) og áfram í annan hnjúk (1505 m háan) og loks í þann þriðja, nafnlausan hnjúk sunnan Grendils (punktur 45) og áfram í Grendil og þaðan yfir hnjúk (1438 m háan) og í Geldingafell (punktur 46). Lína þessi, sem afmarkar svæðið á Vatnajökuli, byggir á kröfugerð vegna Stafafells, markalínu þeirri á Vatnajökli sem samvinnunefnd um

svæðisskipulag miðhálandis Íslands hefur notað við vinnu sína og sýslumörkum, sbr. einnig kröfugerð vegna Hoffellstorfu í máli nr. 4/2001, Nes. Til suðurs afmarkast svæðið með hafinu.

Málið var fyrst tekið fyrir af óbyggðanefnd 7. ágúst 2001. Málið var tekið til úrskurðar að lokinni vettvangsferð, skýrslutökum og munnlegum málflutningi 8. til 11. september 2002. Málið var endurupptekið 14. nóvember 2003 og lögð fram ný gögn en að því loknu tekið til úrskurðar að nýju. Úrskurður óbyggðanefndar nr. 5/2001 var kveðinn upp 14. nóvember 2003. Skiptist hann í alls 11 kafla og er 200 bls. fyrir utan viðauka og fylgiskjöl. Í kafla 1 er gerð grein fyrir úrlausnarefni, skipan og aðild fyrir óbyggðanefnd. Í kafla 2 er er gerð grein fyrir málsmeðferð. Í kafla 3 er kröfugerð aðila lýst. Í kafla 4 er gerð grein fyrir gögnum og gagnaöflun nefndarinnar. Í kafla 5 er rætt um staðhætti og náttúrufar í Lóni. Í kafla 6 er fjallað um landnám í Lóni og farið ítarlega yfir sögu einstakra jarða auk þess sem afréttarnotum er lýst. Í köflum 7 og 8 er gerð grein fyrir sjónarmiðum aðila fyrir nefndinni. Í kafla 9 er að finna viðauka við almennar niðurstöður óbyggðanefndar, en þar er vísað til umfjöllunar nefndarinnar í úrskurðum hennar nr. 1-7/2000 sem allir fjalla um lönd í Árnessýslu. Í kafla 10 koma niðurstöður óbyggðanefndar í málinu fram og er kafla 11 úrskurðarorð nefndarinnar. Úrskurður óbyggðanefndar verður rakinn eftir því sem sakarefni málsins gefur tilefni til.

Kröfugerð málsaðila fyrir óbyggðanefnd

Fyrir óbyggðanefnd gerði aðalstefnandi þá kröfu að viðurkennt yrði að þjóðlendumörk í Lóni séu svo sem hér segir:

Kröfulína fjármálaráðherra um þjóðlendumörk í Lóni byrjar við landamerki Hvalsness, sem jafnframt eru sveitarmörk og sýslumörk við sjó í austri. Síðan fylgir lína þessi sýslumörkum meðfram efri landamerkjum jarðanna Víkur, Svínhóla og Reyðarár, allt þar til landamerkjalína Reyðarár kemur að landamerkjalínu jarðarinnar Bæjar á milli Svartagilsheiðar og Hvítamelsbotna. [/] Hin eiginlega kröfulína fjármálaráðherra byrjar þannig við ströndina við sýslumörkin milli Austur-Skaftafellssýslu og Suður-Múlasýslu og er það punktur A og fer síðan eftir sýslumörkum þar sem landamerki jarðarinnar Reyðarár sker landamerkjalínu jarðarinnar Bæjar í punkti B, sem er mitt á milli Svartagilsheiðar og Hvítamelsbotna og fer þaðan beina sjónhendingu í Hafradalstind (891m), sem verður punktur C, þaðan í Fláatind (880m) (punktur D), síðan yfir Stigafjöll og Hellisskógsheiði í Svínadalshnútu (punktur E), sem verður hornmark. Úr Svínadalshnútu er svo dregin lína þvert yfir neðri hluta Kjarrdalsheiðar, yfir Tæpitungur og Flötutungur fyrir sunnan Hafragil og í Suðurfjallið (punktur F) fyrir ofan Skyndidalsháls, sem verður hornmark. Frá punktinum í Suðurfjalli er dregin lína yfir Skyndidal og Dalsheiði í Brennhöfða (punktur G) fyrir innan Dalskóga og þaðan í punkt í Dalsfjalli (punktur H) og frá

þeim punkti yfir Laxárdal, yfir Hvammsheiði og efsta hluta Gjádals og Þorgeirsstaðadal og sjónhendingu í punkt efst á Fjarðarheiði (729m) (punktur I), sem verður hornmark. Frá punktinum efst í Fjarðarheiði er dregin lína beint í Skálatinda (838m) (punktur J) og er þá komið að gömlu sveitarfélagamörkunum milli Nesja og Bæjarhrepps (Lóns) og inn á næsta svæði.

Við aðalmeðferð málsins fyrir óbyggðanefnd var gerð sú krafa varðandi ríkisjörðina Volasel, sem áður var hjáleiga frá Hvammi, að ef einhver hluti lands innan merkja jarðarinnar Hvamms yrði úrskurðaður þjóðlenda, þá yrði viðurkenndur réttur Volasels til afréttarnota þar.

Af hálfu þinglýstra eigenda Stafafells og Brekku var kröfugerð ríkisins mótmælt og þess krafist að kröfu ríkisins um þjóðlendumörk verði hafnað.

Þá var þess krafist af hálfu þinglýstra eigenda greindra jarða að viðurkennt yrði að þeir ættu beinan eignarrétt að öllu landi jarðanna, að undanskildu því landi sem látið hafi verið frá jörðinni, og að undanskildum námum í jörðu, og að viðurkennt yrði að heildarlandamerki jarðanna séu þessi:

Mörkum ráða fjallseggjarnar fyrir austan Víðidal út á Sviptungnavarp, (p. 50) þaðan ráða enn fjallseggjar út á Hafradalsstafninn (p. 54). Eftir það ræður á sú sem fellur út Hafradal allt út í gljúfurkjaftinn austanvert við Bláberjamýri; (p. 55) þaðan liggja mörkin beina leið í Skernabba (p. 56) á ofanverðum Nýgræðum.- sem nú verður hresstar upp og audkenndar- þaðan sjónhending í vörðuna á Steinsholti sem kallast venjulega Markhraun. Úr því beint út yfir Himbrimistjörn (p. 57) yfir Hrutshöfða (p. 58) þannig, að sjónhending verði úr vörðunni við á Markhrauni í austustu klettasnös á í Vigrinni. Að utan ræður affallið fyrir ofan fjöruna (p. 59) [/] Að sunnan ræður Jökulsá (p. 43) þ.e. sá farvegur hennar, sem rennur á milli Nautsholts að austan og Krossalands að vestan -Þorvaldshöfðakvísl- alla leið inn eftir þangað sem Skyndidalsá rennur í hana. (p. 39) Eftir það ræður Skyndidalsá mörkum inn í jökla. (p. 38) (p. 44). [/] Að norðan „nær Stafafellsland þangað, sem vötn skilur milli Lóns og Fljótsdals(p. 45) (p. 46) (p. 47) (p. 48) (p. 49) “.[/] Innbyrðis milli jarðanna Stafafells og Brekku að því marki sem land jarðanna er skipt, eru landamerki í samræmi við landamerkjasmning dags. sept. 1983, sbr. kaupsamning og afsal fyrir jörðinni Brekku, dags. 24. maí 1933.

Einnig var gerð krafa til málskostnaðar úr ríkissjóði. Tekið var fram í kröfugerðinni að landeigendur líti svo á að í kröfugerð þeirra felist jafnframt krafa um afnotarétt þeirra í þjóðlendu, að öllum venjubundnum afnotum, að fornu og nýju, kæmi til þess að einhver hluti landsins teldist þjóðlenda.

Samkvæmt framangreindu gerir aðalstefnandi sömu kröfu fyrir hérðasdómi um mörk þjóðlendu og eignarlands gagnvart jörðunum Stafafelli og Brekku og gerð var krafa um fyrir óbyggðanefnd.

Staðhættir og náttúrufar í Lóni

Í úrskurði óbyggðanefndar er ítarleg grein gerð fyrir staðháttum og náttúrufari. Þar segir m.a. svo:

Lónshreppur er mjög hálendur, hlíðar víða brattar og skörp landfræðileg og gróðurfarsleg mörk milli undirlendis og fjallendis. Hæstu fjöll í hálendinu milli Lóns og Nesja eru um 800-900 m að hæð, en hæstu fjöll norður undir jökli eru allt að 1300 m há. [/] Undirlendi hreppsins er miklu minna að víðáttu en fjallendið. Það samanstendur fyrst og fremst af lítt og ógrónum áreyrum Jökulsár í Lóni og vel grónum áreyrum fjær ánni, undir hlíðum fjallanna. Jökulsá í Lóni á upptök sín í suðaustanverðum Vatnajökli. Hún fellur efst um mikil gljúfur, en um miðbik sveitarinnar og til sjávar rennur hún á breiðum eyrum. Inn í fjallendið, bæði austan og vestan Jökulsár, skerast margir þröngir dalir og eru Laxárdalur og Skyndidalur þeirra lengstir og mestir [...]

Í úrskurðinum er fjallað um gróðurfar frá landnámi. Þar segir að loftslag hafi verið mun hlýrra um landnám en síðar varð og jöklar minni en nú. Ætla megi að talsverður hluti þess lands sem var íslaust um landnám hafi verið gróið upp í 600-800 m hæð þar sem klettabelti og brattar, lausar skriður hafa ekki komið í veg fyrir að gróður næði svo hátt. Ætlað sé að skógur og kjarr hafi þakið undirlendi Lónsins og dalbotna og undirhlíðar fjalla allt inn undir jökul, eða upp í 300-400 m hæð yfir sjávarmáli. Allstór hluti fjallendisins hafi hins vegar verið lítt gróinn, vegna þess hve hlíðar þess séu brattar og skriðubornar. Hálendið milli Jökulsár og Skyndidals að austan og Hoffellssdals að vestan hafi þó verið allvel gróið, svo og einstakir dalir í hálendinu milli Lóns og Nesja. Ljóst sé að gróðurþekjan sé í heild mun minni að útbreiðslu og rýrari að gæðum en um landnám. Skógur og kjarr eyddist og annar gróður og jarðvegur hans í kjölfarið.

Í úrskurðinum eru breytingar á jöklum raktar frá landnámi. Kemur þar fram að jöklar hafi verið mun minni um landnám en þeir eru nú. Fram kemur að jöklar hafi náð hámarki um 1890 en hafi síðan hopað.

Lýsing óbyggðanefndar á sögu Stafafellsjarða

Í úrskurði óbyggðanefndar er ítarleg grein gerð fyrir landnámi í Lóni svo og sögu Stafafellsjarða. Af hálfu aðila málsins hafa ekki verið gerðar athugasemdir við þessa umfjöllun óbyggðanefndar. Með hliðsjón af þessu, svo og því að umrædd umfjöllun óbyggðanefndar er að stærstum hluta endurtekin í niðurstöðum

nefndarinnar, sem raktar eru síðar, þykir rétt að rekja þessa umfjöllun nefndarinnar og niðurstöður hennar í einu lagi.

Almennar niðurstöður óbyggðanefndar

Í úrskurði óbyggðanefndar er vísað til almennra niðurstaðna nefndarinnar um lagaleg atriði, gildi heimilda og gróðurfar á Íslandi í úrskurðum nefndarinnar nr. 1-7/2000. Eru þessar niðurstöður nefndarinnar ítarlega raktar í dómi Héraðsdóms Suðurlands 6. nóvember 2003, sbr. dóm Hæstaréttar í máli nr. 48/2004. Í úrskurði óbyggðanefndar kemur einnig fram að í Austur Skaftafellssýslu komi til skoðunar nokkur ný álitaáefni sem þýðingu kunni að hafa víðar og sé því ástæða til að bæta við fyrri umfjöllun nefndar um almenn atriði.

Í niðurstöðukafla nefndarinnar er aðdragandi að setningu laga nr. 58/1998 rakinn og hlutverk nefndarinnar samkvæmt lögnum reifað. Segir m.a. að fyrir gildistöku laganna hafi legið fyrir að tiltekin landsvæði á hálendi landsins hafi ekki verið í eigu ríkis eða sveitarfélaga. Hafi réttarstaða þessara svæða, sem nú séu kölluð þjóðlendur, verið óljós og hafi lögin verið sett til að leysa þennan vanda. Þá er hlutverk óbyggðanefndar samkvæmt lögum nr. 58/1998 rakið og fjallað um mat nefndarinnar samkvæmt lögnum.

Í úrskurði óbyggðanefndar segir að frumstofnun eignarréttar hér á landi hafi farið fram með landnámi, hefð og lögum, sbr. löggjöf um nýbýli og þjóðlendur. Rakin er Landnáma og heimildir um landnám. Segir að af takmörkuðum lýsingum í Landnámu verði engar afdráttarlausar ályktanir dregnar um það hvort í öndverðu hafi verið stofnað til eignarréttar yfir landsvæði með námi. Óbyggðanefnd telur hefð vera annan frumstofnunarhátt eignarréttar. Dómstólar hafi hafnað því að eignarhefð verði unnin á grundvelli hefðbundinna afréttarnota af landi utan landamerkja jarða. Hins vegar hafi hefð verið viðurkennd á grundvelli sambærilegra nota innan landamerkja jarðar. Jafnframt sé ljóst að nýttjar af þessu tagi hafi ekki nægt til að vinna eignarhefð með útrýmandi hætti innan marka jarðar svo sem þau hafa verið afmörkuð í landamerkjabréfi hennar. Óbyggðanefnd telur að við mat á því hvort tekist hafi að fullna eignarhefð yfir landsvæði skipti máli hvort það sé innan eða utan landamerkja jarðar. Skilyrði fyrir því að eignarhefð verði unnin á landsvæði utan landamerkja jarðar séu þröng, þó að ekki sé slíkt útilokað. Lög séu þriðji frumstofnunarháttur eignarréttar, sbr. nýbýlatilskipun frá 15. apríl 1776 og lög um nýbýli frá 6. nóvember 1897.

Óbyggðanefnd rekur flokkun lands í jarðir, afrétti og almenninga. Þýðing þeirrar flokkunar nú ræðst af því hvernig hún fellur að hugtökunum eignarland og þjóðlenda. Um jörð segir óbyggðanefnd eftirfarandi:

Óbyggðanefnd telur að almennt megi gera ráð fyrir að jörð sé landsvæði sem upprunalega hefur verið ráðstafað úr einstökum landnámmum, stofnað til nýbýlis á eða eignarhefð unnin yfir. Tilgangurinn með stofnun hvernar jarðar hefur verið að stunda þar búskap árið um kring. Samt sem áður getur að sjálfsögðu verið land innan jarðar sem ekki verður nýtt til landbúnaðar, enda getur setning merkja hæglega hafa tekið mið af öðrum atriðum. Nýting landsins hefur verið í samræmi við búskaparhætti og umfang bús á hverjum tíma. Land hvernar jarðar hefur frá öndverðu borið að afmarka með landamerkjum. Innan merkja jarðar sinnar hefur eigandi almennt séð farið með umráð og hagnýtingu, gert ráðstafanir með löggerningum, veðsett jörðina og látið hana ganga að erfðum, á sama hátt og gildir um eignarland yfirleitt. Óbyggðanefnd telur hvorki verða ráðið af eldri né yngri löggjöf að almennt séð hafi verið gert ráð fyrir því að land innan jarðar hafi mismunandi eignarréttarlega stöðu. Staðhættir, gróðurfar og nýtingarmöguleikar verða ekki taldir hafa úrslitaáhrif í því sambandi. Einstök dæmi um slíka skiptingu finnast þó og eins kann það í öðrum tilvikum að valda nokkrum vafa þegar afréttur liggur eða lá sjálfstætt undir einstakar jarðir. Þá kunna að finnast svæði innan merkja jarða sem kölluð eru afréttur, e.t.v. með vísan til þess að sá hluti hennar hafi helst verið nýttur til beit, án þess þó að eignarréttarleg staða þess landsvæðis hljóti að vera önnur. Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að líkur séu á því að land sem samkvæmt fyrirliggjandi heimildum er eða hefur verið jörð sé beinum eignarrétti háð. Sönnunarbyrðin hvílir því á þeim sem öðru heldur fram.

Óbyggðanefnd telur að tilvist ítaks í fasteign bendi fremur til þess að svæði það sem ítakið er á sé eða hafi einhvern tímann verið eignarland. Þá fjallar nefndin um almenninga og kemst að þeirri niðurstöðu að heimildir bendi ekki til að hér á landi hafi verið að finna afmörkuð landsvæði inn til landsins sem lotið hafi reglum um almenninga svo óyggjandi sé. Hafi einhvern tímann verið svo, hefur munur á þeim og afréttum orðið lítill eða enginn er fram liðu stundir. Þá er ljóst að stærstur hluti lands utan einstakra jarða hefur fyrr og síðar verið í afréttarnotum. Samkvæmt þessu verður ekki talið að hugtakið almenningur hafi mikið sjálfstætt gildi við mat á grunneignarrétti á landi sem verið hefur í slíkum notum. Það getur hins vegar haft þýðingu við mat á takmörkuðum eignarréttindum og eins verður ekki útilokað að slík landsvæði finnist.

Að því er varðar samnotaafrétti telur óbyggðanefnd ekki unnt að útiloka að slík landsvæði hafi verið numin. Vísað er til reglna um nýtingu slíkra afrétta og notkun þeirra að öðru leyti, sem einkum fólst í beit. Telur nefndin með vísan til úrlausna dómstóla að beinn eignarréttur verði ekki byggður á slíkum notum. Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að líkur séu á því að land sem samkvæmt fyrirliggjandi heimildum er samnotaafréttur sé þjóðlenda. Sönnunarbyrðin hvíli á þeim sem öðru heldur fram. Þetta telur nefndin hins vegar ekki eiga við afrétti einstakra jarða og stofnana. Hafi þessar afréttir lotið öðrum reglum og landeigandi

notið þar ríkari réttinda. Hvort tiltekinn afréttur einstakrar jarðar eða stofnunar sé undirorpinn beinum eða óbeinum eignarrétti heimajarðar sé hins vegar ekki einhlítt og verði að meta í hverju tilviki fyrir sig. Kröfur dómstóla til sönnunar að því er varðar annars vegar afrétti einstakra jarða og stofnana og hins vegar samnotaafrétti virðast þó sambærilegar að mati óbyggðanefndar.

Óbyggðanefnd rekur reglur um skráningu fasteigna með svofelldum hætti:

Landfræðileg afmörkun fasteigna var ekki skráð á samræmdan máta fyrr en í lok 19. aldar. Fram er komið að fyrir þann tíma eru heimildir um mörk jarða fágætar. Þá liggur fyrir að heimildargildi Landnámu er umdeilt og lýsingar hennar oft ónákvæmar. Úrskurður um eignarland eða þjóðlendu verður ekki byggður á þeim einum. [/] Með setningu laga um landamerki, nr. 5/1882, var í fyrsta skipti í íslenskri löggjöf kveðið á um almenna skyldu eigenda og umráðamanna jarða til að skrásetja nákvæma lýsingu á landamerkjum jarða sinna. Tilgangur löggjafans með setningu laga um landamerki 1882 og laga um hefð 1905 var sá að koma fastri skipan á afmörkun fasteigna og heimildir til þeirra. Hér má einnig nefna lög um fasteignamat 1915 þar sem kveðið var á um reglubundið mat fasteigna á tíu ára fresti. Með þessu móti leitaðist löggjafinn við að skapa traustan grundvöll undir sölu, veðsetningu og skattlagningu jarða og annarra fasteigna. [/] Samkvæmt ákvæðum landamerkjalaganna skyldi sýslumaður hafa eftirlit með því að menn uppfylltu skyldur sínar til skrásetningar merkja. Hafi bréf verið þinglesið, fært í landamerkjabók og á því byggt síðan um merki tiltekinna jarðar, án athugasemda yfirvalda eða ágreinings við nágretta eða sveitarfélag, virðist það benda til þess að lýsing merkja hafi verið í samræmi við það sem almennt var talið gilda. Séu bréf aðliggjandi jarða samhljóða hlýtur það að benda til hins sama. Könnun óbyggðanefndar á dómum Landsyferréttar á tímabilinu 1886-1920 bendir ekki til þess að í kjölfarið á setningu landamerkjalaganna hafi komið upp umtalsverður ágreiningur milli sveitarfélaga og eigenda efstu jarða um mörk jarða og afréttar. Jafnframt er ljóst að þinglýstir eigendur hafa haft réttmætar ástæður til að vænta þess að merkjum sé þar rétt lýst. Ennfremur hlýtur gildistaka hefðarlaga árið 1905 að styrkja eignartilkall slíkra aðila.

Óbyggðanefnd telur ljóst af úrlausnum dómstóla að við mat á gildi landamerkjabréfs, skipti máli hvort um er að ræða jörð eða annað landsvæði. Hafi gögn máls þótt bera með sér að afréttarlandsvæði væri einungis óbeinum eignarréttindum háð hafi tilvist landamerkjabréfs ekki breytt þeirri niðurstöðu. Í slíkum tilvikum hafi landamerkjabréf einungis verið talin ákvarða mörk afréttareignar. Hins vegar hafi dómstólar í einkamálum talið landamerkjabréf ákvarða mörk eignarlands í tilvikum þar sem um var að ræða landsvæði sem áður höfðu legið innan landamerkja jarða. Þá segir eftirfarandi í úrskurði óbyggðanefndar:

Með vísan til tilgangs landamerkjálaga 1882, síðari tíma löggjafar og úrlausna dómstóla, telur óbyggðanefnd að leggja verði til grundvallar að jörð, svo sem hún er afmörkuð í landamerkjabréfi, sé beinum eignarrétti háð. Útilokað er að fullyrða um rétta afmörkun og órofa yfirfærslu eignarréttinda allt frá landnámi og til dagsins í dag. Í þeim tilvikum þar sem einstaklingar eða lögaðilar hafa samkvæmt elstu heimildum farið með þau réttindi og skyldur sem í beinum eignarrétti felast, verður að telja eðlilegt að íslenska ríkið beri hallann af þeim vafa sem fyrir hendi kann að vera. Einstaklingar og lögaðilar hafa haft réttmætar ástæður til að vænta þess að beinn eignarréttur væri fyrir hendi og getað leitað til handhafa opinbers valds honum til verndar. Hins vegar er þó ljóst að meta verður sérstaklega gildi hvers landamerkjabréfs. Þannig dregur úr gildi landamerkjabréfs ef eldri heimildir mæla því í mót. Á hinn bóginn telur óbyggðanefnd að líkur séu á því að land sem samkvæmt fyrirliggjandi heimildum hefur ekki með einum eða öðrum hætti tilheyrt jörð, hafi ekki orðið beinum eignarrétti háð fyrr en með setningu þjóðlendulaga. Ekki er hægt að útiloka að þessi landsvæði hafi verið numin eða á annan hátt orðið undirorpin beinum eignarrétti en samhengi eignarréttar og sögu liggur ekki fyrir. Í stað þeirra almennu heimilda til umráða, hagnýtingar, ráðstöfunar o.s.frv. sem eigandi jarðar hefur um aldir verið talinn fara með hefur einungis verið um að ræða heimildir til takmarkaðrar nýtingar sem snemma urðu lögbundnar. Með vísan til úrlausna dómstóla er ljóst að beinn eignarréttur verður ekki byggður á slíkum notum. Sönnunarbyrðin hvílir því á þeim sem slíku heldur fram.

Um eignarréttarlega stöðu þess lands sem hulið er jökli telur óbyggðanefnd að fara beri eftir sömu reglum og um önnur landsvæði. Þegar merki jarðar séu miðuð við jaðar jökuls og þeim því ekki lýst nema að takmörkuðu leyti í landamerkjabréfi beri að miða við stöðu jökuljaðarsins við gildistöku laga nr. 58/1998 1. júlí 1998, enda sé jökullinn í þjóðlendu. Um þetta atriði segir nánar eftirfarandi í kafla 9.3 úrskurðarins, þar sem sérstaklega er fjallað um jökla:

Ef líkindi eru fyrir því að land hafi verið numið inn til jökla styður það þá niðurstöðu að land sem jökullinn hefur skilað frá gerð landamerkjabréfanna falli til aðliggjandi jarða. Ekki verður talið að jökull hafi hopað svo hratt undanfarna rúma öld að komið sé í ljós að ráði land jarða sem ofar kunna að hafa legið, enda staða jökuls 1998 nær því sem var um 1900 en um landnám. Tilkall til lands sem komið hefur undan jökli kann jafnframt að byggjast á hefðarreglum. Til skoðunar koma þá almenn atriði eins og tímalengd, yfirráð, hagnýting, ráðstafanir að lögum, viðhorf hefðanda og annarra aðila o.fl. Staðhættir kunna að vera með þeim hætti að um eðlilegt framhald tiltekinnar jarðar sé að ræða, líkt og landauki til hafs, og nýting annarra útilokuð. Frávik frá þessum almennu ályktunum eru þó að sjálfsögðu möguleg og verður að skoða hvert tilvik fyrir sig. Jafnframt hlýtur réttur þessi að takmarkast við land sem komið var undan jökli við gildistöku þjóðlendulaga 1998, þegar löggjafinn kvað á um eignarhald ríkis á

öllu því landi sem ekki væri sannanlega undirorpið beinum eignarrétti. Mögulegar væntingar jarðeigenda um rétt til þess lands sem kemur undan jökli eftir þann tíma njóta ekki réttarverndar sem eignarréttindi í skilningi 72. gr. stjórnarskrár. Þá ber þess að geta að frá gildistöku Þjóðlendulaganna er ekki unnt að öðlast eignarréttindi innan Þjóðlendna fyrir nám eða hefð, sbr. 8. mgr. 3. gr. [/] Niðurstaða óbyggðanefndar er því sú að gildistaka Þjóðlendulaga hafi undir þessum kringumstæðum haft það í för með sér að merki jarða gagnvart jökli væru fastsett, án tillits til síðari breytinga á jökuljaðrinum. Sú niðurstaða er jafnframt í eðlilegu samræmi við markmið og tilgang löggjafarinnar. Þegar merki jarðar eru miðuð við jaðar jökuls og þeim því ekki lýst nema að takmörkuðu leyti í landamerkjabréfi ber þannig að miða við stöðu jökuljaðarsins 1. júlí 1998, sbr. 22. gr. Þjóðll., enda sé jökullinn í Þjóðlendu. Lega jökuljaðarsins kann þó að virðast óljós þar sem smájökklar eða fannir liggja aðskilið frá meginjöklinum. Í þeim tilvikum þar sem eignarland liggur að jökli í Þjóðlendu verður að telja eðlilegt að íslenska ríkið beri hallann af þeim vafa sem þannig kann að vera fyrir hendi. Óbyggðanefnd telur því eðlilegt að í slíkum tilvikum miðist Þjóðlendulína við jaðar meginjökuls, eins og hann er skilgreindur af sérfræðingum á því sviði. Smájökklar og fannir verða þá innan eignarlands á sama hátt og jökulsker eða annað land umlukið jökli verður innan Þjóðlendu.

Sé jökulsvæði innan merkja jarðar telur óbyggðanefnd hins vegar að almenn sjónarmið gildi um túlkun landamerkja.

Landnám í Lóni

Í úrskurði óbyggðanefndar eru raktar frásagnir Landnámu um upphaf byggðar í Lóni. Greint er frá því að Þórður skeggi, sonur Hrapps Bjarnarsonar bunu, hafi numið land milli Lónsheiðar og Jökulsár í Lóni. Þykir ekki leika vafi á því hversu vítt landnám Þórðar náði. Í Landnámu er því ekki lýst nákvæmlega hversu langt inn til fjalla landnámið náði. Er í þessu sambandi vísað til frásagna Landnámu um að fé hafi verið beitt til fjalla og upplýsinga um gróðurfar og jöklafar á landnámsöld. Talið er vafalaust að við landnám hafi gróðurþekja í Lóni verið mun meiri að víðáttu og grósku en nú er og jöklar minni.

Í niðurstöðum óbyggðanefndar í máli þessu segir að austur- og vesturmörk landnámsins í Lóni séu nokkuð ljós, a.m.k. til sjávar, en um mörk inn til landsins sé ekki getið í Landnámu. Í þessu samhengi megi þó hafa til hliðsjónar það sem segir í Hauksbók að sumir þeir sem fyrstir komu til landsins hafi reist sér bú við fjallsrætur („byggðu næstir fjöllum“) til að nýta þar landkosti, einkum beitina. Þá segir að land í Lóni sé afmarkað af jöklum hið efra og sjó hið neðra. Þar á milli sé mikið fjalllendi og heiðarlönd sem ná upp í allt að 1000-1300 m hæð við jökulröndina, sundurskorið af stórum og smáum dölum. Undirlendi í Lóni sé lítið. Það liggja upp af ströndinni, með fram helstu ám og í dalbotnum. Norður að hreppamörkum í um 1000 m hæð við

Marköldu innan við Kollumúlaheiði sé um 45 km fjarlægð. Stysta fjarlægð frá sjó að Austurtungnajökli við austurbrún Vatnajökuls sé um 30 km í loftlínu. Ef tekið sé mið af staðháttum og fjarlægðum við túlkun landnámslýsinga verði að telja fremur ólíklegt að land í norðanverðu Lóni hafi verið numið frá sjávarmáli og upp á fjallsbrúnir og vatnaskil við Múlasýslur.

Niðurstaða óbyggðanefndar um Stafafellsjarðir

Í úrskurði óbyggðanefndar er Stafafellstorfu lýst með svofelldum hætti:

Til Stafafellstorfu teljast Stafafell, Brekka, Byggðarholt og Hraunkot. Þrjár síðasttöldu jarðirnar voru á sínum tíma, sbr. kafla 6.5., seldar frá Stafafelli og þá með ákveðnum merkjum, þó svo ekki liggja fyrir nein tiltæk gögn um að fram hafi farið formleg landskipti. Ágreiningslaust er að jarðirnar Stafafell og Brekka eiga saman í óskiptu það land Stafafellstorfunnar sem ágreiningur í máli þessu stendur um, Stafafell 75% en Brekka 25%...

Að Stafafellstorfu, eins og henni er lýst í landamerkjabréfi jarðarinnar liggja að vestan Þórisdalur og Krossaland í Lóni, auk Hoffellslambatungna í Nesjum. Að norðvestan er Vatnajökull ásamt skriðjöklunum Austurtungnajökli, Norðurtungnajökli og Axarfellsjökli, en norðurkinn hans er stundum kölluð Suðurfjallsjökull, og nyrst er Vesturdalsjökull. [/] Til norðurs eru svokallaðir Suðurafréttir í Fljótsdal, þ.e. Múli og Suðurfell í Norður-Múlasýslu, og Flugustaðir, Hof og Múli í Geithellnahreppi (nú Djúpavogshreppi), Suður-Múlasýslu. Þá liggja að austanverðu jarðirnar Bær og Hlíð í Lóni en til suðausturs er hafið. [/] Landsvæði það sem hér er til skoðunar nær frá fjöru í Lóni um 45 km leið norðvestur að vatnaskilum við Marköldu. Á u.þ.b. miðri þeirri leið eru vesturmörk þess í innsta hluta Skyndidals en austurmörk í Jökulgilstindum. Þar á milli eru u.þ.b. 16 km. Á norðanverðu þessu svæði er mikið hálendi en undirlendi þegar sunnar dregur og víðast skörp og brött skil þar á milli. [/] Fjallendið, sem stundum er nefnt Lónsöræfi eða Stafafellsfjöll, er að stærstum hluta í 500-1000 m hæð en hæstu fjöll 1100-1570 m há. Það er sundurgrafið af árfarvegum, gljúfrum og dalverpum og einkennist af bröttum lausaskriðum og klettabeltum. Dalverpin eru víðast djúp, aðeins í 150-250 m hæð inn á milli fjallanna, og svo þröng að í þeim er ekki umtalsvert undirlendi. Jökulsá kemur undan jökli í 800-900 m hæð ofan dalbotns Vesturdals og klýfur þetta landsvæði í tvennt, þar sem hún rennur tæplega 50 km leið til sjávar. [/] Vestan Jökulsár eru Eskifellsfjöll. Syðst á því svæði er Skyndidalur, um 12 km langur og allvíður með dalbotn í 100-200 m hæð. Ofan Skyndidals eru tvær hásléttur, Suðurfjall (858 m) og Kjarrdalsheiði (mest 700-800 m). Jökulsá rennur fram úr löngum þrengslum austan Kjarrdalsheiðar og þar litlu sunnar, neðan við Eskifell, sameinast Jökulsá og Skyndidalsá og dreifa sér fram á sandinn. Þegar dregur vestur og norður fyrir framangreindar hásléttur og inn að jökli hækkar landið mjög. Þar eru hæstir Múla-tindar (1085 m), Sauðhamarstindur (1319 m), þar sem leifar eru af jökli að norðanverðu, Suðurtungnatindur (1279 m) og tindar við austurbrún Vatnajökuls milli Austurtungna- og Norðurtungnajökla (1244 m) og í Norður-Lambatungum (1203 m). Nyrst er Suðurfjall (1028

m), og inn af því liggur Vesturdalur, þar sem Jökulsá á upptök sín. [/] Austan Jökulsár eru Framfjöll og Innfjöll. Framfjöll ná inn að Víðidalsá og Hnappadalstindi. Syðsti hluti þeirra nefnist Heimaafjall og liggur á milli Jökulsár og Hlíðarár, inn að Hvannagili og Fláatindi. Það er að miklu leyti í 200-300 m hæð, og er þar hæst Gullaugarfjall, 259 m. Þar norður af rís fjalllendið bratt upp í 880 m hæð í Fláatindi. Austurskógar eru innan við Hvannagil og ná inn að Hnappadalsá og allt inn á Sviptungnavarp. Syðsti hluti Austurskóga er flatlendur eyrar, ofan þeirra taka við brattar, hömróttar og gilskornar hlíðar en norður af þeim rísa Grákinnartindar (1114 m) og Stigafjöll. Ofan Stigafjalla eru Jökulgilstindar (1313 m) þar sem eru umtalsverðar leifar af jökli. Hellisskógur tekur við af Austurskógum, fyrir innan Hnappadalsá. Þar fyrir ofan er Hellisskógsheiði, sem nær mest um 600 m hæð. Norðan og austan hennar, að mörkum Austurskóga við Sviptungnavarp, er mikið fjallendi sem rís hæst í Hnappadalstindi (1212 m). Innfjöll taka við af Framfjöllum norðan við Hnappadalstind. Sviptungnavarp liggur norðaustur af Hnappadalstindi, upp undir Flugustaðatinda (1122 m) og þar norður af eru Tungutindar (1175 m). Er þá komið að mörkum Lónshrepps og Geithellnahrepps, á vatnaskilum. Á bæði Flugustaðatindum og Tungutindum eru leifar af jökli en nokkru norðar, upp af Víðidal, er Hofsjökull eystri (1180 og 1069 m), nokkurra ferkílómetra jökulhetta. Víðidalsá kemur úr Víðidalsdrögum norðvestan Hofsjökuls og rennur um Víðidal, í nálægt 500 m hæð, en sameinast Jökulsá neðan við Kollumúla. Austan árinna og upp að framangreindu fjallendi og jökulleifum á sýslumörkum eru Sviptungur (914 m), Grísatungur (1094 m) og þegar norðar dregur Dagmálahlíðar, Fláar, Innri-Sandhólar, Hnúta og Norðurhnúta í nálægt 600-1000 m hæð. Vestan við Víðidalsá og Víðidal er Kollumúli (mest 901 m). Síðan lækkar landið til norðurs niður í 600-700 m hæð allt norður að Vatnshlíðum. Þá tekur Kollumúlaheiði við, og er mikill hluti hennar í 800-900 m hæð. Markalda (982 m) og Víðidalsvarp (892 m) eru á sýslumörkum og vatnaskilum á Hraunum. Jökulsá rennur vestan við Kollumúlasvæðið og skilur það frá Norður-Lambatungum og Suðurfjalli, í efsta hluta Eskifellsfjalla. [/] Undirlendi Stafafells er fyrst og fremst hinar miklu áreyrar Jökulsár í Lóni sem teygja sig frá Eskifelli og til sjávar, um 17 km leið. Víðast eru þær um 1,5 km breiðar en mest um 2,5 km, framan við Eskifell, vestanmegin Jökulsár. Mest eru þær í um 80-100 m hæð yfir sjó innst, þ.e. framan við Eskifell og við mynni Skyndidals. Upp með Jökulsá austanverðri, milli ár og hlíðar, er mjó og nokkuð sundurslitin undirlendisræma frá Gullaugarfjalli norður að Einstigi við Hellisskóg. Einnig er lítils háttar undirlendi í Hellisskógi og norðan í Eskifelli. Austan áreyrana er loks undirlendi sem nær frá Gildrufjalli suður til sjávar milli Jökulsár og Bæjarár, um 7 km langt, 1,5 km breitt og nánast allt neðan 40 m hæðar.

Til stuðnings kröfum íslenska ríkisins fyrir óbyggðanefnd var vísað til landnáms, sem í megindráttum hafi einungis verið á undirlendi, staðháttu, víðáttu, öræfalandi, gróðurfars, hæðar yfir sjó og afréttarnota fjallendis. Samkvæmt gildandi rétti þurfi landeigandi að færa sönnur á eignarheimildir sínar og Hæstiréttur hafi gert

ríkar kröfur til sönnunar á beinum eignarrétti að hálendi, fjöllum og öræfum. Jöklar hafi flokkast með öræfum og verið einskismannsland, en eftir lögtöku þjóðlendulaga verði að gera kröfu til þess að þeir teljist þjóðlenda. Með landamerkjabréfi Stafafells 1914 hafi verið innlimað í merkjalýsingu jarðarinnar gríðarlegt landflæmi, gegn eldri heimildum. Samningur Náttúruverndarráðs og eigenda Stafafells hafi ekki falið í sér viðurkenningu á eignarrétti þeirra yfir öllu landi innan merkjalýsingar í landamerkjabréfi, enda komi ekkert fram um það.

Þinglýstir eigendur Stafafells og Brekku vísa til heimildarskjala sinna, svo sem afsala, en þau byggja á eldri heimildum, sbr. og veðbókarvottorð. Íslenska ríkið hafi selt jörðina einkaaðilum 1913. Enn fremur er vísað til atriða eins og landnáms, hefðar, umráða og nýtingar, kunnra og óumdeildra landamerkja samkvæmt landamerkjabréfi, dags. 23. apríl 1914, athugasemdalausra þinglýsinga, lýsingar landamerkja í vísitasíu Brynjólfs biskups 1641 og lögfestu Stafafells 1714, og fyrirkomulags smölunar. Í landi Stafafells hafi verið byggð nokkur býli, þ. á m. Grund í Víðidal, og leiga verið greidd fyrir. Jafnframt er byggt á friðlýsingu hluta jarðarinnar 1977 og samningum jarðeigenda við ríkið um það efni. Af heimildum megi ráða að hluti Þórisdals hafi verið lagður undir Stafafell og sé ekkert óeðlilegt við það, enda hafi kirkjan átt báðar jarðirnar. Jörðin hafi frá fornu fari verið ein af stærstu jörðum landsins. Engar heimildir séu um almenningsafrétt á þessu svæði. Jökull hafi verið miklu minni við landnám. Þá er vísað til greiðslu lögboðinna gjalda af jörðinni og réttmætra væntinga jarðeigenda. Ríkisvaldið beri sönnunarbyrði fyrir því að umrætt land sé ekki eignarland.

Í úrskurði óbyggðanefndar kemur fram að Stafafells sé getið í heimildum frá um 1200 en sagnir um búsetu þar megi rekja aftur til 10. aldar. Af þeim verði ráðið að um sjálfstæða jörð hafi verið að ræða, sbr. umfjöllun um hugtakið jörð í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar. Brekka og fleiri býli á jörðinni séu upphaflega hjáleigur úr landi Stafafells og sé þeirra síðar getið í heimildum.

Svo sem fyrir greinir séu austur- og vesturmörk landnáms í Lóni nokkuð ljós, en um mörk inn til landsins sé ekki getið í Landnámu. Lýsing á landnámi fyrir landi Stafafells sé þannig takmörkuð.

Í umfjöllun óbyggðanefndar í kafla 6.5. um Stafafellsjarðir segir að samkvæmt kirknaskrá Páls biskups Jónssonar frá um 1200 hafi frá því um árið 1000 verið kirkja að Stafafelli, en elsta skjalið um kirkjuna muni vera máldagi sem talinn sé frá árinu 1343. Þar var þá Maríukirkja sem átti heimaland allt með gögnum og gæðum, rekum og skógum milli Bæjarfjöru og Papafjarðaróss. Stafafell var þannig sjálfstæð kirkjustofnun, staður.

Elsta landamerkjalyýsing Stafafells er líklega í vísitasíubók Brynjólfs biskups Sveinssonar frá 1641:

Mariu Kyrkia á Staffafelle j Lóne a Heimaland allt med gognum og gædum skogum og rekum thil Fiallz og fiuru til þessara vmmerkia epter hefðar halde og til sogn Sra Hogna Jonz sonar og Sra Gudmundar Laurentius sonar j motz vid hlyd og Bæ sio<n>hending vr steinenum á steinzholte og j mógil það sem fellur vr hafrafellztinde hinum vestara, stóð sá steirn vpp vr þufu fyrst þá Sra Hogne hafde staden sem han<n> sialfu<r> hefur medkentt, huer nu er blasin og steirnin nidur fallinn. Bifalar B[ysku]p lata vpphressa landamerke med godramanna raade sem thil vita ad til kolludum þeim er j motz vid eigu. Þadan ofan j Hymbrynis tiorn, sydan rædur Jokulz á ad sunnan j Bygdum og á stadurin allt land, og skóga ad frateknum Þoru skoge Einholtz kyrkiu, millum hen<n>ar og skindildalz ár og á fioll vpp f[yrer] Jnnan Keteldalz heidi, og Vydedal allann, hun á skogar teig j skalahuamme annan skogar teig <j> styfinga hlyd, Selfor og v hrossa Beit j Barma a sumar og skogar teig j Hlydar dal.

Árið 1714 voru landamerki Stafafells lögfest að því er virðist í samræmi við áðurgreinda lýsingu í vísitasíubók Brynjólfs biskups:

Eg Gudmundur Magnusson lögfeste hier i dag stadenn Stafafell i Lone med öllum gögnum og giædum. skogum og rekum til fialls og fiöru til þessara ummerkia i mótz vid Hlijd og bæ siónhendingu ur Steinsholte og i Mógil það sem fellur ur Stafafellstindi hinum vestara. Þadann ofani Himbrinistiörn. sijdann rædur Jokulsá ad sunnann i bigd. á stadurenn allt land og skoga millum Jökulsár og Skindedalsár og so á fiöll upp. Jtem Ketelstadaheijde og Vijdedal allann. Jtem skogarteig i Skálahvamme og annann i Stifingahljyd. selför og 5 hrossa beit j barmá á sumar. Skogarteig i Hlydardal. selveide i millum Straumsness og Skernabba sem stendur i lonenu fyrir ofann óshöfda. Vigur med öllum gögnum og giædum. Jtem allann hrutzhöfda. reka allann á millumm bæarfiöru og Papafiardaróss. Lögfeste eg og under stadenn Stafafell land allt vid sió fra Bæaróse ad austann og vestur ad Papaóse med öllum gögnum og giædum. ...Sömuleides lögfeste eg Gudmundur Magnusson Stafafells kyrkiu jörd halfann Þorersdal i Lone og Stafafells kyrkiusokn. akra og tödur. Eingiar og haga. Skóga. vötn og veidestade og allar landsnitjar sem því lande filgia Eiga og filgt hafa. Fyrerbyd eg hvörium manne ad bruka. i ad vinna edur sier nyta. nema vyrdulegum höfðingsmanne Þorde Þorkelssyni og þeim sem hann leifer. til annara fardaga 1715 frá þessu. Þessar mijnar lögfestur vitna eg til þijn Högne Högnason og Þijn Hinrich Jonsson og allra þeirra dánumanna er ord mijn heijra.

Landamerkjalysing Brynjólfs biskups er tekin upp í vísitasíu Jóns biskups Árnasonar 1727, en í vísitasíum annarra biskupa er einungis greint frá eignum kirkjunnar eins og venja var við slíkar úttektir.

Í jarðabók Ísleifs Einarssonar 1709 er dýrleiki Stafafells sagður óviss enda ekki venja að tíunda kirkjulén (beneficium) til skatts. Gerð er grein fyrir eignum

kirkjunnar, og kemur þar fram að henni var eignaður Víðidalur og einnig Kollumúli sem nefndur er afréttur staðarins:

Skógur er seldur og tekinn tollur fyrir, 5 ál. [álnir] fyrir 5 tunnur kola, og 5 fiskar fyrir hvörn raftviðarhest, og hefur þetta svo að fornu selt verið.

Eggvarp af æðarfugli á jörðin í Vigrinu og selveiði.

Staðurinn á afrétt í Kollumúla.

Item er staðnum eignaður Víðidalur.

Álftveiði á staðurinn á Lóninu.

Item reka allan á millum Bæjarfjöru og Papafjarðaróss.

Hrútshöfða á jörðin.

Staðnum er eignað Hornssker fyrir Fjarðarlandi. Ábúandinn á Horni á að gjalda 5 ál. þar eftir árlega, eftir sem gömul venja verið hefur. En til forna hefur þetta sker verið tíundað að tveim tíundum af xij til staðarhaldarans að Stafafelli.

Ekki er tekið fram hvar skógur Stafafells var, en þó er þess getið að árið 1731 fékk prófasturinn í Stafafelli mann nokkurn dæmdan fyrir skógarhögg innan Hnappadalár. Í jarðabók Ísleifs er minnst á „Stafafellshjáleigu“ sem gæti verið sama býli og síðar var nefnt Brekka. Traustar heimildir um búsetu í Brekku eru þó ekki eldri en frá 18. öld.

Í jarðamati 1804-1805 eru nefndar fimm hjáleigur með Stafafelli: Garðakot, Brekka, Kiðavellir, Byggðarholt og Hraunkot. Þar er einnig vikið að „afrétti“ jarðarinnar með þessum orðum: „Jorden tilhører Afret for 2^d stoer Hundrede [þ.e. 240] gælde Faar.“ Í jarðatali Johnsens 1847 er Stafafell metið á 26 hundruð, eins og í jarðabókinni 1697, en í Nýrri jarðabók 1861 er hún talin 46,1 hundruð að dýrleika. Brekka er nefnd í Jarðatali Johnsens sem annað heiti yfir hjáleiguna Eskifelli. Það nafn, Eskifell, er ekki að finna í eldri jarðabókum, en Johnsen hafði það frá presti og sýslumanni. Í Nýrri jarðabók er Brekku ekki lengur getið, enda mun hjáleigan hafa farið í eyði 1842, en Eskifell er þar skráð með Valskógsnes sem annað heiti. Eftir öðrum heimildum er vitað að síðustu ábúendurnir í Valskógsnesi fluttu þaðan 1875 og settust að í Smiðjunesi. Þar var búið til ársins 1892 þegar búskapur hófst að nýju að Brekku.

Í skjalagögnum Stafafellskirkju er m.a. að finna svonefnda „Fornbréfabók“. Hún var tekin saman á 19. öld og geymir ýmsar heimildir um eignir kirkjunnar og landamerki. Þar er gerð sú athugasemd að engar úttektir hafi varðveist á eignum Stafafellskirkju eftir að Hannes biskup Finnsson vísiteraði kirkjuna, og var þó skylt að gera slíkar úttektir í hvert sinn sem nýr prestur tók við staðnum. Fullyrtu þeir sem

athugasemdirna gerðu (sennilega snemma á 20. öld) að við þetta hefðu eignir kirkjunnar, bæði í föstu og lausu, rýrnað mjög.

Í brauðamati sem undirritað er 30. desember 1898 segir m.a.:

Kostir jarðarinnar eru einkum þeir, að hún er veðursæl og hagasæl, og hefir víðáttumikið fjalllendi og kjarngott afréttarland, sem að nokkru leyti er skógi vaxið, en ókostir þeir, að hér er fremur létt undir bú, jörðin mjög erfið og mannfrek, sauðfé mjög ullarlítið og afréttarlandið bæði fjarlæggt, einkum hið besta úr því, og alt sundurskorið af vatnsföllum, klettabeltum, giljum og gljúfrum, svo að fjallgöngur kosta ótrúlega mikinn tíma og fyrirhöfn.

Tekið er fram að „nokkur hluti afréttarlandsins (Víðidalur og Kollumúli)“ hafi verið byggður fjögur ár af þeim 5 sem brauðamatið nái yfir og hafi eftirgjaldið verið 30 merkur smjörs, reiknað á 56 aura pundið, eða 16 kr. og 80 aurar að jafnaði árlega. Sama ár lýsti prófasturinn á staðnum, Jón Jónsson, kostum jarðarinnar og hlunnindum á svipaðan hátt. Ári síðar, 7. febrúar 1899, var gerð úttekt á jörðinni að tilmælum prófests. Jón Jónsson hreppstjóri og Sveinn Bjarnason úttektarmaður virtu þá til afgjalds „prestsetrið Stafafell, sem bújörð, ásamt meðfylgjandi 4 kúgildum og þeim hlunnindum jarðarinnar, sem við álitum að henni eigi að fylgja sem bújörð, og reiknast með, þegar hún er metin til eftirgjalds, sem eru afréttarland, skógur til heimilisþarfa, trjáreki af fjörum staðarins og silungsveiði í Jökulsá“. Þeir komust að þeirri niðurstöðu að sanngjörn landskuld af jörðinni væri 100 kr., og reiknuðu þeir þá með í matinu afréttarland, skóg til heimilisþarfa, trjáreka af fjöru staðarins og silungsveiði í Jökulsá.

Víðidalur er fyrst nefndur, að ætla má, í vísitasíu Brynjólfs biskups Sveinsonar frá 1641 og er þar eignaður Stafafellskirkju. Í lögfestu 1714 er Ketilstaðaheiði nefnd ásamt Víðidal, en í jarðabók Ísleifs Einarssonar frá svipuðum tíma (1709) eru „afréttur“ í Kollumúla og Víðidalur sagðir eign Stafafellskirkju. Þetta er síðan staðfest í gerðabók yfirjarðamatsnefndar 1849: „Slægjur utan túns eru ekki „miklar“ né víðlendar; hagarnir aðeins góðir fyrir sauðfé en ill hrossaganga á vetrum. Staðurinn á „Víðidal“ og „Kollumúla“.“ Á Grund í Víðidal var búið með hléum frá 1835-1897. Ekki verður séð af fyrirliggjandi heimildum að sótt hafi verið um heimild til stofnunar nýbýlis í dalnum, en vitað er að síðustu ábúendur þar, Sigfús Jónsson og Ragnhildur Jónsdóttir, fengu byggingarleyfi hjá séra Markúsi Gíslasyni að Stafafelli.

Í skriflegu mati á Stafafelli frá 1912 lýsa úttektarmenn yfir því að jörðin sé

einhver sú erfiðasta og fólksfreakasta landbúnaðarjörð, er við þekkjum, sérstaklega hvað fjárhirðingu snertir, þar eð jörðin er landrík og fjalllendi sérstaklega víðáttu mikið. Afréttarland

er kjarngott og að nokkru leyti skógi vaxið, en í mjög mikilli fjarlægð, auk þess, sem það er sundurskorið af vötnum, giljum og gljúfrum og mjög slæmt umferðar.

Loks er nefnt að í fasteignamati frá 1916 sé komist svo að orði að beutilandið sé „víðlent fjalllendi með skógarkjarri, snjólétt og skjólgott, en grýtt“. Einnig er tekið fram að jörðin eigi „stórt afréttarland, en afar ervitt og illa lagað til gangna“. Skóg mikinn átti jörðin, og Einholtskirkja átti „skógarítak á Skyndidal, sem kallast Þóruskógur“. Jörðin var þá komin í einkaeigu, seld ábúandanum, Jóni prófasti Jónssyni, í samræmi við lög um sölu kirkjujarða, nr. 50/1907, og er afsalið dagsett 28. maí 1913. (sic) Með í sölnunni fylgdu hjáleigurnar Brekka, Byggðarholt og Hraunkot og eyjan Vigur, alls 80,4 hundrað að dýrleika eftir nýju jarðamati. Í jarðamatinu frá 1916 er Brekka metin sem sérstök jörð, en hún mun hafa byggst að nýju árið 1892. Beutiland Brekku var þá sameiginlegt með Stafafelli og upprekstur í Stafafellsfjöllum. Brekka var seld samkvæmt samningi 24. maí 1933 og var þá talin 9,24 hundrað að dýrleika og ¼ hluti úr Stafafellslandi, að ytri bæjunum frátöldum. Í september 1983 var gerð sú viðbót við eldri kaupsamning að lýst var stefnu landamerkjagirðingar sem aðskildi ræktað land Brekku frá ræktuðu landi Stafafells.

Árið 1937 seldi Sigurður Jónsson á Stafafelli Skafta Benediktssyni jörðina Hraunkot með tilgreindum landamerkjum. Jörðinni fylgdi „réttur til uppreksturs og skógarítaks í Stafafellsfjöllum, að undanskyldu heimalandi Stafafells og Brekku“.

Elstu landamerkjalyásingar Stafafells er að finna í vísitasubók Brynjólfs biskups Sveinssonar frá 1641 og í lögfestu hennar frá 1714, eins og fyrr greinir. Þá er landamerkjum jarðarinnar nánar lýst í yfirlýsingu séra Bjarna Sveinssonar, dags. 6. febrúar 1886, sem er að finna í fornbréfabók Stafafellskirkju.

Landamerkjabréf Stafafells með hjáleigum og ítökum var undirritað 23. apríl 1914 og þinglesið á manntalsþingi í Bæjarhreppi 10. júlí 1922:

Að austanverðu ráða mörkum fjallseggjarnar fyrir austan Víðidal út á Sviptungnavarp, þaðan ráða enn fjallseggjarnar út á Hafradalsstafinn. Eftir það ræður á sú, sem fellur út Hafradal al<lt> út í gljúfurkjaftinn austanvert við Bláberjamýri; þaðan liggja mörkin beina leið í Skernabba á ofanverðum Nýgræðum – sem nú verður hres<star> upp og auðken<n>dar – þaðan sjónhending í vörðuna á Steinsholti, sem nú kallast venjulega Markhraun. Úr því beint út yfir Himbrimistjörn yfir Hrúthöfða þannig, að sjónhending verði úr vörðunni á Markhrauni í austustu klettasnöð í Vigrinni. Að utan ræður affallið fyrir ofan fjöruna. Að sunnan ræður Jökulsá þ.e. sá farvegur hennar, sem rennur á milli Nautholts að austan og Krossalands að vestan – Þorvaldshöfðakvísl – alla leið inn eftir þangað sem Skyndidalsá rennur í hana. Eftir það ræður Skyndidalsá mörkum inn í jökla. Að norðan nær Stafafellsland þangað, sem vötn skilur á milli Lóns og Fljótsdals. Undir Stafafell liggur fjara með öllum reka og öllum landsnytjum frá landamerkjum

fjarðar austur til Óshöfða og eru suðurmörk þeirrar fjöru þar sem Ólafshelli ber milli hátinda, þegar staðið er á fjörunni, og verða þar mörk sett. Ennfremur á Stafafell allan reka á fjörunni frá Óshöfða austur að Bæjarfjöru, og eru austurmörkin þar sem há-Skiphólakollinn ber í skriðumótin – rauðu og dökku – í Reyðarártindi, en landsnytjar á þessari fjöru, sem nefnd er Prestsfit, liggur undir Hvalnes. Loks fylgir Stafafelli eyin Vigur með Böðvarsskeri og öllum gögnum og gæðum. Auk þess eigna gömul skjöl Stafafelli álfra alla á Lóni, en önnur ítök, sem skjölin nefna, virðist óþarft að tilgreina, þar sem þau eru bundin við örnefni, sem enginn veit nú lengur hvar eru. [/] Ítök nefna skjölin engin, sem aðrir eigi í Stafafellslandi, nema aðeins Þóruskóg á Skyndidal, sem Einholtskirkja eigi, en óljóst eru um takmörk hans.

Undir bréfið ritar eigandi og ábúandi Stafafells, en að auki er efni þess samþykkt vegna eftirtalinnna jarða: Hlíðar, Bæjar, Þórólfsdals, Hvamms og Volasels, Þorgeirsstaða, Efri-Fjarðar, Syðri-Fjarðar og Hvalness.

Landamerkin milli Stafafells ásamt Brekku og Þórisdals voru til umfjöllunar í aukadómþingi sem haldið var föstudaginn 9. október 1970. Aðdragandi málsins er ekki rakinn, en komist var að eftirfarandi samkomulagi um landamerki jarðanna:

Neðan Dímu ræður mörkum bein lína úr austurhorni Þorvaldshöfða í vörðuna á há-Dímu. Ofar Dímu ræður Jökulsá inneftir þangað, sem Skyndidalsá fellur í hana. Eftir það ræður Skyndidalsá mörkum inni Jökla. Díma ásamt kraga af sandinum umhverfis hana verður friðlýst land og afhent Náttúruverndarráði að gjöf til eignar og umráða.

Í nóvember 1985 lagði sýslumaðurinn í Austur-Skaftafellssýslu fyrir sýslunefndarmenn og oddvita að gera skrár yfir alla afrétti héraðsbúa með tilvísun í lög nr. 42/1969. Í svari oddvita og hreppstjóra Bæjarhrepps, dags. 6. des. 1985, kemur fram sú skoðun að í hreppnum „sé tæpast um afrétt að ræða, fremur heimalönd“. Síðan segir orðrétt:

Þó viljum við geta um eftirfarandi varðandi Eskifellsfjöll, nú vanalega rangnefnd Lónsöræfi en þau eru víðáttumestu beitarlönd í hreppnum og erfið í smölun vegna klettagljúfra og stórvatna.

Mörkum Eskifellsfjalla er lýst með svofelldum orðum:

Eskifellsfjöll eru talin byrja norðan Skyndidalsár, en vestan Jökulsár. Þá er og Kollumúli og Víðidalur norðaustan Jökulsár en vestan þess fjallgarðs sem aðskilur Bæjarhrepp frá Geithellnahreppi í Suður-Múlasýslu. Mörkin að norðan eru á Marköldu, sem er sýslumark á milli Norður-Múlasýslu og Austur-Skaftafellssýslu. Að vestan og norðvestan takmarkast þetta svæði af skriðjöklum Vatnajökuls.

Bréfinu lýkur með þessu orðum:

Þrátt fyrir víðáttu þessa fjallendis teljum við undirritaðir eins og í upphafi var sagt að þetta beitiland teljist og skilgreinist fremur heimaland í einkaeign en afréttur.

Óbyggðanefnd telur í úrskurði sínum að heimildir bendi ekki til annars en að búseta hafi verið nokkuð samfelld í Skaftafelli frá því að jarðarinnar er fyrst getið í heimildum, og að eftir gerð landamerkjabréfsins hafi jörðin og síðar einnig Brekka framselst á hefðbundinn hátt og verið veðsett eftir að hún komst í einkaeigu.

Í niðurstöðum sínum telur óbyggðanefnd að af heimildum um Stafafell verði ráðið að um sjálfstæða jörð hafi verið að ræða. Þess er getið að til séu lýsingar frá ýmsum tímum á merkjum Stafafells í vestur og austur, sú elsta frá miðri 17. öld. Norðurmerkjum sé fyrst lýst sérstaklega 1886 en suðurmörkum ekki fyrr en í landamerkjabréfi jarðarinnar 1914. Síðarnefndu merkin séu miðuð við „affallið fyrir ofan fjöruna“ og verði ekki talin þarfnast frekari athugunar. Fjallað er ítarlega um lýsingu landamerkja í landamerkjabréfum og öðrum heimildum um mörk jarðarinnar. Raktar eru þær lýsingar á merkjum Stafafells sem fram koma í heimildum frá 1641 og síðar. Einnig er kannað og borið saman hvernig merkjum gagnvart Stafafellslandi er lýst í heimildum um þau landsvæði sem merki eiga á móti að austan- og norðanverðu. Komist er að þeirri niðurstöðu að eldri og yngri heimildum beri saman um að Skyndidalsá hafi ráðið mörkum Stafafells að vestanverðu, ofan ármóta við Jökulsá, a.m.k. frá 1641. Þá verði merki Stafafells gagnvart Hoffellslambatungum ekki talin valda vafa.

Í landamerkjabréfi Stafafells 1914 segir um mörkin að austanverðu að þar ráði fjallseggjarnar fyrir austan Víðidal út á Svíptungnavarp og áfram eftir fjallseggjum út á Hafradalsstafinn. Eftir það ræður á sú, sem fellur út Hafradal allt út í gljúfurkjaftinn austanvert við Bláberjamýri; þaðan liggi mörkin beina leið í Skernabba á ofanverðum Nýgræðum og sjónhending í vörðuna á Steinholti (Markhraun). Úr því beint út yfir Himbrimistjörn yfir Hrúthöfða, þannig að sjónhending verði úr vörðunni á Markhrauni í austustu klettasnös í Vigrinni. Um norðurmörk jarðarinnar segir í bréfinu að Stafafellsland nái þangað, sem vötn skilur á milli Lóns og Fljótsdals. Landamerkjabréf Stafafells er áritað af hálfu Hlíðar og Bæjar en ekki vegna landsvæða í Múlasýslum.

Óbyggðanefnd telur að heimildir um merki Stafafells bendi til þess að eigendur jarðarinnar hafi litið svo á að merki hennar, milli Skyndidalsár og Jökulsár, næðu allt að Vatnajökli, enda náði hann um aldir nokkru sunnar en nú, væntanlega lengst um 1890. Þannig miða vísitasúr 1641 og 1727 og lögfesta 1714 við

Skyndidalsá og Jökulsá sem báðar koma undan jökli, auk þess sem tekið er sérstaklega fram að staðurinn eigi allt land og skóga á milli ána og á fjöll upp. Þessu til stuðnings eru heimildir um merki Þórisdals frá 1467 þar sem segir að Dalur eigi „alla jörð óslitna í millum Jökulsár og Laxár og allt inn undir jökul“. Þá er í landamerkjabréfi Stafafells 1914 kveðið á um að Skyndidalsá ráði „mörkum inn í jökla“ en að norðan er miðað við vatnaskil milli Lóns og Fljótsdals, sbr. einnig lýsingu séra Bjarna Sveinssonar frá 1886. Jafnframt megi vísa til þess að mörkum gagnvart jökli sé ekki lýst að öðru leyti í þessum heimildum. Jökullinn hafi afmarkað það land sem máli skipti með svo augljósum hætti til vesturs að ekki var talið þurfa umfjöllunar við.

Mörk sýslna- eða sveitarfélaga hafi ekki verið dregin á jöklinum fyrir en á síðustu árum og þá einungis óformlega. Ákvæði landamerkjabréfsins um að Stafafellsland nái að norðan „þangað, sem vötn skilur milli Lóns og Fljótsdals“ verði ekki talið eiga við jökulsvæðið, sbr. einnig eldri heimildir um merki Stafafells. Þá telur óbyggðanefnd að ákvæði auglýsingar nr. 31/1977 sé ekki bindandi um túlkun á landamerkjalyðingum Stafafells, enda sé þar lýst mörkum friðlýsts lands á Lónsöræfum (Stafafellsfjöllum) en ekki Stafafellsjarðar. Krafa eigenda Stafafells og Brekku um að merki Stafafellsjarða og beinn eignarréttur nái til hluta Vatnajökuls verði því ekki talin geta stuðst við heimildir um merki Stafafells eða auglýsingu nr. 31/1977.

Þá telur nefndin að ekki sé í ljós leitt að land austan Jökulsár og ofan Hvannadalsvarps hafi verið innan landamerkja Stafafells fyrir gerð landamerkjabréfsins 1914. Fyrirliggjandi gögn bendi hins vegar ekki til annars en að landamerkjum Stafafells til annarra átta sé þar rétt lýst, svo langt sem sú lýsing nái.

Niðurstaða óbyggðanefndar um eignarréttarlega stöðu lands innan Stafafellsjarðarinnar er eftirfarandi:

Ekki eru heimildir um annað en að jörðin Stafafell, eins og hún var afmörkuð fyrir gerð landamerkjabréfsins 1914 og yfirlýsingu sr. Bjarna Sveinssonar 1886, og að því marki sem land hefur komið undan Vatnajökli síðan hafi verið byggð og nýtt eftir búskaparháttum og aðstæðum á hverjum tíma, fram til friðunar hluta landsins 1977. Innan þeirra marka sem fyrst eru tilgreind um miðja sautjándu öld hafa eigendur jarðarinnar farið með umráð og hagnýtingu og gert ráðstafanir með löggerningum á sama hátt og gildir um eignarland almennt. Framfjallasvæðið, inn að Hvannadalsvarpi, hefur ekki verið þar undanskilið, enda þótt nýting þar hafi verið takmörkuð. Undirlendi á þessu svæði er lítið og skortur á ræktanlegu landi. Fjalllendið liggur upp af áreyrum Jökulsár og verður ekki skilið frá landi jarðarinnar, enda mikilvægur hluti hennar á þeim tíma þegar búskapur byggðist á beit. Óbyggðanefnd telur að ítak á Skyndidal styrki beinan eignarrétt þar, sbr. umfjöllun um ítök í almennum niðurstöðum

óbyggðanefndar. Hjáleigur Stafafells, að undanskilinni Grund í Víðidal, voru á undirlendinu upp með Jökulsá, á Eskifells- og Framfjallasvæðinu. Ekki verður annað séð en að þetta eignarhald hafi verið án ágreinings eða athugasemda. Engar heimildir eru um að land innan þessara merkja hafi mismunandi eignarréttarlega stöðu og verða staðhættir, gróðurfar eða nýtingarmöguleikar ekki taldir hafa úrslitaáhrif í því sambandi. [/] Óbyggðanefnd telur hins vegar ekki verða ráðið af heimildum að réttur Stafafells til Víðidals og Kollumúla hafi verið meiri en fylgja afréttareign. Heimildir um búsetu í Grund í Víðidal með hléum á tímabilinu 1835-1897, þar sem fram kemur að sótt hafi verið leyfi til Stafafellsmanna og leiga greidd þangað, ber að skoða í þessu ljósi. Augljóst er að þessi búseta hefur haft áhrif á afréttarnot Stafafells af svæðinu. [/] Þá er ekki í ljós leitt að annað fjallendi austan Jökulsár og ofan við Hvannadalsvarp og svæðið innan jaðars Vatnajökuls, á milli upptaka Skyndidalsár og Geldingafells, hafi verið nýtt frá Stafafelli og engar heimildir eru um tiltekin réttindi staðarins á því svæði. Ráðstafanir og nýting eigenda Stafafells á þessu landsvæði eftir gerð landamerkjabréfsins 1914, þ.e. óformlegt samþykki við skálagerð, aðild að friðlýsingu, forganga um gerð deiliskipulags og flutningur ferðamanna inn á Lónsöræfi, getur ekki grundvallað eignarrétt byggðan á hefð eða öðrum þeim stofnunarháttum eignarréttinda sem grein hefur verið gerð fyrir í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar. Jafnframt telur óbyggðanefnd að svo óljós yfirlýsing einstaks handhafa framkvæmdarvalds sem aðild Náttúruverndar ríkisins að friðlýsingu Lónsöræfa, sbr. auglýsingu nr. 31/1977, hafi ekki stofnað til réttinda Stafafellsbænda yfir annars vegar landinu austan Jökulsár og ofan við Hvannadalsvarp og hins vegar innan Vatnajökuls, á milli upptaka Skyndidalsár og Geldingafells. Krafa eigenda Stafafells um beinan eignarrétt á þessum svæðum verður því ekki talin eiga við rök að styðjast. Þegar litið er til alls þess sem að framan er rakið um afmörkun Stafafells, eins og því er lýst í landamerkjabréfi 1914, og nýtingu þess, verður ekki talið að það hafi nokkurn tímann í heild sinni verið undirorpið fullkomnum eignarrétti einstaklinga, kirkjunnar eða ríkisins, hvorki fyrir nám, hefð, löggerninga né með öðrum hætti. Rannsókn óbyggðanefndar leiðir þannig til þeirrar niðurstöðu að land innan landamerkja Stafafells, eins og þeim er lýst í landamerkjabréfi 1914, hafi mismunandi eignarréttarlega stöðu; eignarland á Eskifellssvæðinu milli Skyndidalsár og Jökuldalsár, eignarland í Framfjöllum, upp að Hvannadalsvarpi, þjóðlenda í Framfjöllum ofan Hvannadalsvarps og þjóðlenda í Innfjöllum austan Jökulsár, þ.m.t. í Víðidal og Kollumúla, þó þannig að síðastnefndu tvö svæðin eru í afréttareign Stafafells. Þá er það og niðurstaða óbyggðanefndar, sbr. framangreint, að land innan jökuljaðars Vatnajökuls, á milli upptaka Skyndidalsár og Geldingafells, sé þjóðlenda.

Að því er varðar það álitafni hver séu mörk eignarlands og þjóðlendu milli Hvannadalsvarps og Jökulsár og afréttareign Stafafells í Víðidal og Kollumúla segir svo í niðurstöðu nefndarinnar:

Af hálfu íslenska ríkisins hefur ekki verið sýnt fram á að land innan landamerkjja jarðarinnar Stafafells eins og þeim er lýst í heimildum frá því fyrir 1886, sé þjóðlenda. Rannsókn óbyggðanefndar leiðir einnig til þeirrar niðurstöðu að þar sé um eignarland að ræða, sbr. einnig umfjöllun í kafla 9.4., án þess þó að tekin sé afstaða til þess hver fari með þau eignarréttindi eða hver séu mörk milli eignarlanda, sbr. 7. gr. laga nr. 58/1998. [/] Af hálfu eigenda Stafafells og Brekku hefur ekki verið sýnt fram á að land utan landamerkjja Stafafells samkvæmt heimildum frá því fyrir 1886, þ.e. Framfjöll ofan línu sem dregin er á milli Hvannadalsvarps, hæsta tinds Stigafjalla, hæsta punkts á Hellisskógsheiði og þess staðar þar sem Jökulsá kemur úr þrengslum austan Kjarrdalsheiðar, og í Innfjöllum austan Jökulsár, þ.m.t. Víðidal og Kollumúla, sé eignarland, hvorki fyrir nám, löggerninga né með öðrum hætti. Eins og notkun landsins hefur verið háttáð, hefur ekki heldur verið sýnt fram á að eignarhefð hafi verið unnin á því. Sama máli gegnir um landsvæðið innan jökuljaðars Vatnajökuls, á milli upptaka Skyndidalsár og Geldingafells. Rannsókn óbyggðanefndar leiðir einnig til þeirrar niðurstöðu að framangreint svæði, innan og utan jökuljaðars, sé þjóðlenda.

Samkvæmt framansögðu er það niðurstaða óbyggðanefndar að landsvæðið Framfjöll ofan Hvannadalsvarps og Innfjöll austan Jökulsár, þ.m.t. Víðidalur og Kollumúli, og landsvæði það á Vatnajökli sem til meðferðar er í máli þessu, svo sem það er afmarkað í úrskurðarorði, teljist til þjóðlendu í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr. laga nr. 58/1998. Þá var tilgreindur hluti þessa landsvæðis þ.e. Framfjöll ofan Hvannadalsvarps og Innfjöll austan Jökulsár, allt að jaðri Vatnajökuls, talinn vera í afréttareign eigenda jarðarinnar Stafafells, sbr. 2. mgr. 5. gr. og c-lið 7. gr. sömu laga. Þá var við það miðað að landamerki jarðarinnar til jökuls skyldu miðast við jaðar jökulsins eins og hann var við gildistöku laga nr. 58/1998, sbr. 3. mgr. 1. gr. laganna. Þá er það jafnframt niðurstaða óbyggðanefndar að Stafafellsland, eins og það er afmarkað í landamerkjabréfi frá 1914, að öðru leyti teljist ekki til þjóðlendu í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr., laga nr. 58/1998, án þess þó að tekin sé afstaða til þess hver sé efnislega réttur handhafi þeirra eignarréttinda eða hver séu mörk milli eignarlanda, sbr. 7. gr. laga nr. 58/1998. Friðlýst svæði á Lónsöræfum, sbr. auglýsingu nr. 31/1977, nær til stærsta hluta þess landsvæðis sem lýst var þjóðlenda, og að hluta afréttareign jarðarinnar Stafafells. Það er háð sérstökum eignarréttarlegum takmörkunum samkvæmt lögum um náttúruvernd nr. 44/1999.

II.

Vettvangsganga dómara 2. júní 2005

Dómarar fóru á vettvang ásamt lögmonnum aðila. Leiðsögumaður var Gunnlaugur Ólafsson frá Stafafelli. Ekið var frá þjóðvegi 1 upp með Jökulsá í Lóni.

Dómuru var bent á gömukl bæjarstæði við Valskógsnes og Eskifell. Ekið var upp vestan við Eskifell og upp á Kjarrdalsheiði. Þar var staðnæmst á góðum útsýnisstað í um það bil 700 metra hæð yfir sjávarmáli. Þaðan sást meðal annars vel yfir Kollumúla, Kollumúlaheiði og mynni Víðidals. Einnig var dómurum bent á Sauðhamarstind og Múlatinda. Þegar gengið var á vettvang var nokkuð gott veður, bjart og skyggni sæmilegt. Hofsjökull og Jökulsgilstindar voru í skýjum.

III.

Málsástæður og lagarök aðalstefnanda

Aðalstefnandi reisir kröfur sínar á því að mörk eignarlanda á kröfusvæðinu eigi að vera þau sömu og landnámsmörk. Utan þjóðlendulínu séu eignarlönd, sem numin hafi verið til eignar, en innan þjóðlendulínu sé þjóðlenda sem aðliggjandi jarðeigendur hafi í einhverjum mæli haft afnot af. Stefnandi vísar til að landnám hafi verið grundvöllur frumstofnunar eignarréttar að landi hérlendis og eini gjörningurinn sem leiddi af sér beinan eignarrétt. Um landnámið séu glöggar heimildir í íslenskum fornritum, aðallega Landnámu. Við námið og eftirfarandi aðgerðir landnámsmannsins við að brjóta land til ræktunar og gera landið að bújörð hafi orðið honum til honum beinn eignarréttur að þessum hluta náttúrunnar. Fyrir utan skriflegar heimildir um landnámið hérlendis hafi fornleifar og búsetusaga staðfest að byggð hafi í stórum dráttum haldist á þeim svæðum sem numin voru til eignar. Sums staðar hafi byggð dregist saman, en í örfáum tilvikum hafi byggð sótt á eftir að eiginlegu landnámi lauk.

Aðalstefnandi gerir greinarmun á stofnun beins eignarréttar að landi og óbeins eignarréttar, eða réttar til afnota, sem hafi grundvallast á töku í upphafi en síðar helgast af venju. Telur stefnandi að á umræddu kröfusvæði hafi land verið tekið „afnotatöku“ einstakra jarðeigenda þar sem möguleiki var til beitarafnota og sums staðar allt að jökulrönd, ef þar var gróður. Byggist það á því að engar heimildir sé að finna um að almenningar hafi verið í sýslunni, en þeir hafi verið sameiginlegt afnotaland fjórðungsmanna og síðan þjóðarinnar. Stefnandi telur að jöklar hafi aldrei talist til eiginlegra almenninga, þar sem þeir voru ekki nytjaland. Jöklarnir hafi verið taldir öræfi og verið einskins manns land, en eftir lögtöku laga nr. 58/1998 teljist þeir þjóðlenda.

Aðalstefnandi vísar til þess að erfitt eða ómögulegt hafi verið samkvæmt landnámsreglum að nema hálendi eða fjöll. Er þar vísað til frásagnar Hauksbókar um að kona hafi mátt nema land með því að leiða tvævetra kvígu vorlangan dag sólsetra í millum um það land sem numið var, en karlmaður farið um land með eldi sólsetra á milli.

Stafafell eigi land syðst í landnámi Þórðar skeggja, en landnám hans var fyrir norðan Jökulsá, þ.e. ”hann nam lönd öll í Lóni fyrir norðan Jökulsá og Lónsheiðar.” Hvergi verði af þessari lýsingu ráðið, að námið hafi náð upp til fjalla, frekar en annars staðar í Austur-Skaftafellssýslu. Í átt að Vatnajökli hafi námið aldrei náð lengra upp með Jökulsá, en á móts við Kjarrdalsheiði, því þar þrjóti undirlendi.

Land sunnan Jökulsá hafi verið í öðru landnámi, en samt telur jörðin Stafafell sér land sunnan Jökulsár, þar sem Skyndidalsá kemur í hana og einnig allt til Vatnajökuls milli Skyndidalsár og Jökulsár og einnig fyrir norðan Jökulsá allt að vatnaskilum við næstu sveitarfélög að norðan og austan. Sú heimild sem byggt sé á varðandi þessi mörk sé landamerkjabréf fyrir Stafafell gert 1914, eftir að Jón Jónsson prófastur hafði keypt jörðina af kirkjunni.

Talsverður munur sé á því landi, sem nú teljist til Stafafells og því landi, sem eftir hafi verið úr landnámi Þórðar skeggja, þegar landrými landnámsjarðarinnar Bæjar hafði skipst í sjö jarðir. Spurning sé hvernig land sunnan Jökulsá hafi komist undir Stafafell og hvernig allt hálandið, norðan Jökulsá, sem nú sé innan merkja Stafafells, féll undir jörðina.

Aðalstefnandi telur einnig að leiða megi af dómum Hæstaréttar að tengsl verði að vera milli eldri og yngri eignaheimilda. Nýrri heimildir um merki verði að víkja fyrir eldri eða upprunalegum heimildum. Beri þeir sem geri kröfu um beinan eignarrétt að umræddum svæðum sönnunarbyrðina í þessu efni.

Málsástæður er varða Stafafell

Aðalstefnandi fjallar um heimildir um Stafafell og vísar til þess að samkvæmt máldaga 1343 hafi kirkjan að Stafafelli átt heimaland allt. Samkvæmt vísitazíu Brynjólfs biskups Sveinssonar frá 1641 eigi kirkjan heimalandið, sem er á milli fjalls og fjöru. Að öðru leyti sé landamerkjum lýst með vísan til hefðarhalds og frásagnar tveggja presta. Merkjum á móti Bæ og Hlíð sé lýst og ekki nái þau lengra til fjalla en að Steinsholti og í mógil, það sem fellur úr Hafrafellstindi hinum vestari (nú á korti Hafradalstindur). Síðan segir í vísitazíunni um mörkin í átt að Vatnajökli: „síðan ræður Jökulsá að sunnan í byggðum og á staðurinn allt land millum hennar og Skyndidalsár og á fjöll upp fyrir innan Ketildalsheiði og Víðidal allan.“ Þarna sé greinilega að hluta til verið að lýsa landi, sem samkvæmt kaupbréfi 1467 var talið tilheyrja jörðinni Þórisdal. Landi Þórisdals sé lýst svo í kaupbréfinu 2. desember 1467: „Alla jörð milli Laxár og Jökulsár inn undir jökul.“

Aðalstefnandi bendir á að um það séu engar heimildir hvernig landtungan milli Skyndidalsár og Jökulsár varð hluti af Stafafellsjörðinni, en benda megi á að í vísitazíunni 1755 eða rúmum 100 árum eftir vísitasíu Brynjólfs Sveinssonar sé hálf

jörðin Þórisdalur eign Stafafellskirkju og þá geti allt eins verið um að ræða annað land Þórisdals, en þessa tungu, sem hér sé álitafnið.

Ljóst sé af vísitazíu Brynjólfs að talað sé um byggðir með fram Jökulsá og allt til ármótanna við Skyndidalsá. Þar taki við óbyggðir og þar hafi Ketildalsheiði væntanlega verið. Þannig að Brynjólfur telur Stafafelli tilheyra undirlendið og væntanlega Eskifell líka innan ármótanna og svo fjöllin upp af ármótunum milli Skyndidalsár og Jökulsár, en nefnir engan rétt til Kollumúla, sem er norðan Jökulsár, heldur bara Víðidal allan, sem er enn lengra frá byggð en Kollumúli.

Í jarðabók Ísleifs 1709 sé ekkert á landamerki minnst, en samkvæmt þeirri heimild eigi staðurinn afrétt í Kollumúla og svo sé sagt að staðnum sé eignaður Víðidalur.

Aðalstefnandi segir lögfestu Guðmundar Magnússonar 1714 vera í anda vísitazíu Brynjólfs biskups. Þessu sé svo lýst: síðan ræður Jökulsá að sunnan í bigd. á stadurenn allt land og skóga millum Jökulsár og Skindidalsár og so á fiöll upp. Item Ketelstaðaheijde og Vijdedal allann.

Ekkert nýtt komi fram í vísitazíu Finns Jónssonar 1755 um landamörk.

Í úttektinni frá 1824 sé landi lýst á þrennan hátt. Fyrst rétti til fjöru, svo sé vísað til skógareignar svo langt, sem fjöll ná eftir landamerkjum og svo virðist talað um fylgifé, sem er skógur í Eskifelli og Stíflingahlíð, hálfur Skyndidalur, Kollumúli og Lambatungur. Eftir þessu að dæma sé þetta fylgifé talið utan landamerkja, annars hefði þetta ekki verið orðað á þennan veg. Víðidalur sé ekki talinn þarna meðal eigna kirkjunnar.

Árið 1888 hafi stiftsyfirvöldin yfir Íslandi afsalað eignarhluta Stafafells í jörðinni Þórisdal til einkaaðila. Ekkert sé minnst á landamerki.

Árið 1913 hafi Stafafelli verið afsalað af stiftsyfirvöldum til Jóns prófasts Jónssonar og þar sé ekkert getið landamerkja, en þá eigi Stafafell ekki neitt eftir af landi Þórisdals, að minnsta kosti eru ekki heimildir um það. Þrátt fyrir þetta útbúi Jón prófastur Jónsson landamerkjabréf fyrir Stafafell, þar sem gríðarlegt landflæmi sé innlimað í merkjalýsingu jarðarinnar. Meðal þess sé sá hluti jarðarinnar Þórisdals, sem sé á milli Skyndidalsár og Jökulsár, allt inn til jökuls og svo fjalllendið norðaustan Jökulsár allt þar til vötn skilur milli Lóns og Fljótsdals. Þar sé meðal annars Kollumúli, sem eldri heimildir sögðu afrétt tilheyrandi Stafafelli og svo Víðidal, sem hafði fyrir 1824 verið eignaður Stafafelli, en sé ekki með í úttektinni 1824 og auk þess sé tekið með mikið annað af öræfum og háfjöllum, þannig að allt land að jökli fari inn í merkjalýsingu.

Heimildir og sönnunargögn sem fyrir liggja um afréttarnot af þessu fjalllendi bendi ekki til beins eignarréttar. Heimildir um nám styðji sömuleiðis ekki beinan eignarrétt auk þess sem tengsl verði að vera á milli yngri og eldri landréttar. Fyrir utan

Þessi atriði öll komi til fjölmörg önnur atriði, eins og staðhættir, víðátta, gróðurfar og hæð yfir sjó. Það liggi og fyrir að mikið af þessu landi sé hreint öræfaland og háfjöll.

Aðalstefnandi bendir á að samkvæmt úttektinni á Stafafelli 1824 sé Víðidalur ekki talinn meðal eigna Stafafells og bærinn Grund í Víðidal byggðist fyrst 1835. Talið sé að sr. Bergur á Hofi hafi útvegað Stefáni Ólafssyni og Önnu konu hans verustað þar. Samgönguleið þeirra til byggða muni hafa legið til Álftafjarðar. Tveir aðrir ábúendur byggðu síðar í Víðidal og ekki sé vitað til þess að búsetan hafi byggst á rétti Stafafellsstaðar. Ekki séu heimildir um byggingabréf eins og þá tíðkaðist er jarðir voru leigðar út. Sömuleiðis sé ekki vitað til þess að landi hafi verið skipt út úr Stafafelli og stofnað nýbýli. Þá bendir aðalstefnandi á að er hjáleigur Stafafells urðu að sjálfstæðum jörðum hafi þær fengið útskipt heimaland, en afréttarlandið (fjalllendið) hafi verið í óskiptu, eins og landskiptalög geri ráð fyrir.

Sé þjóðlendulína dregin frá Hafradalstindi í norður eftir fjallendinu allt að Hellisskógsheiði og þaðan beint fyrir neðan Kjarrdalsheiðina og svo fyrir mynni Skyndidals yfir í Dalsfjall sé búið að gera hring um það land, sem nokkuð samfelldar heimildir segja að geti hafa tilheyrt Stafafelli, allt frá tíma Brynjólfs Sveinssonar. Þá séu innan þess lands allt land úr landnámi Þórðar skeggja og gömlu heiðarbýlin Eskifell, Valskógsnes og Smiðjunes meðtalin.

Aðalstefnandi vísar í fyrsta lagi að þeim sjónarmiðum landeigenda að allt land í A- Skaftafellssýslu hafi frá landnámi verið undirorpið beinum eignarrétti, engir almenningar og afréttir væru á svæðinu, nýting og búseta bendi til þess að allt land til jökla hafi verið nytjað allt frá landnámi og tilheyrt ákveðnum jörðum. Aðalstefnandi telur það vera rækilega rökstutt að land í sýslunni var ekki numið til jökla. Sömuleiðis hafi verið rökstutt með vísan til margra heimilda að afréttir séu mjög margir og afréttarmál í svipuðu horfi og í flestum sýslum landsins. Hvað varðar almenninga sé ekki útilokað, að slík lönd hafi verið í einhverjum mæli upp af afréttum í Lóni og hægt að færa fram fyrir þeirri staðhæfingu fjölmörg rök. Þannig sé ekki ljóst að allt land hafi tilheyrt ákveðnum jörðum og svo virðist, sem fullkomin yfirtaka lands í Lóni með landamerkjálýsingum eigi sér ekki nema tæplega 100 ára sögu.

Heimildir segja að Víðidalur hafi verið nýttur til búskapar í samtals 17 ár á 19. öldinni og það hafi ekki verið fyrr en eftir 1897 er byggð leggst af í Víðidal, að farið var að nota þessa afrétt frá Stafafelli og síðastur Stafafellsbænda rak þar á fjall til 1965, Skafti bóndi í Hraunkoti. Í þessu sambandi er minnt á lýsingu prestsetursins Stafafells frá 30/12 1998, en þar segir, að árið 1897 hafi byggð lagst niður í Víðidal og hafi enginn viljað búa þar síðan, né leigja afréttarlandið til uppreksturs svo að það hefur verið ónotað að öðru en því, sem fé héðan og af nokkrum næstu jörðum hefir gengið þar endurgjaldslaust.

Í öðru lagi hafi því verið haldið fram af landeigendum að landamerki Stafafells væru ævaforð og bendi til þess að jörðin hafi verið numin með þeim hætti, sem hún nú sé, þ.e. allt til sveitarmarka á jökli.

Þetta sé auðvitað fráleit fullyrðing. Stafafell sé í landnámi Þórðar skeggja, sem hafi náð frá rótum Lónsheiðar til Jökulsár í suðri. Samkvæmt gömlum máldögum t.d. frá 1343 megi fullyrða að ákveðið svæði frá fjalli til fjöru hafi verið heimaland Stafafells og þar hafi verið um að ræða hið numda land og til þess lands hafi verið grunneignarréttur. Brynjólfur biskup, sem virðist fyrstur hérlendra manna til að telja afréttarlönd með heimalöndum í einhliða merkjalýsingum, gangi margfalt skemmra í lýsingunni sinni 1641, en núverandi merkjalýsing geri ráð fyrir. Hann geri ráð fyrir því að heimalandið sé milli fjalls og fjöru (kirkjan á heimaland með gögnum og gæðum til fjalls og fjöru), en svo virðist sem fjörur hafi ekki verið taldar til heimalands, heldur hafi réttindi í fjörum verið talin sem ítök.

Merkjalýsing Brynjólfs milli Bæjar og Hlíðar séu einungis byggðamörk og svo ræður Jökulsá að sunnan í byggðum (þar með ræður hún í numdu landi Þórðar skeggja). Síðan eignar Brynjólfur staðnum landið milli Jökulsár og Skyndidalsár (allt land milli....) og á þar augljóslega við láglandið, sbr. framhaldið á fjöll upp fyrir innan Ketildalsheiði (að öllum líkindum það sem í dag nefnist Kjarrdalsheiði). Með yfirtöku þessa láglandis sé verið að seilast í næsta landnám, sem sé heimildarlaust. Hefði meiningin verið sú að segja allt land milli Skyndidalsár og Jökulsár allt inn til jökuls, tilheyrja Stafafelli, hefði þetta verið orðað á þann veg, (í því sambandi eru ýmsar þversagnir varðandi hversu langt árnar báðar ná). Það segir Brynjólfur ekki, heldur á staðurinn land á fjöll upp fyrir innan Ketildalsheiði og Víðidal allan. Hvaða lönd þetta séu sem staðurinn á fyrir innan Ketildalsheiði sé ekki gott að segja, gæti verið Kollumúlinn, en alla vega segir ekki að staðurinn eigi allt fjallendi fyrir innan Ketildalsheiði. Víðidalurinn sjálfur sé ekki nema brot af því landsvæði, sem núverandi landamerkjabréf frá 1914 gerir ráð fyrir, að tilheyrja Stafafelli fyrir norðan Jökulsá (ekki sé ljóst heldur hversu langt að jökli Jökulsá í Lóni nær, því margar ár úr jöklinum sameinast er fjær byggð dregur). Nú séu innan merkja Vatnadæld, Kollumúlaheiði, hálfur Hofsjökull, Suðurfjall, Geldingafell, Axarjökull, Norðurtungnajökull, Austurtungnajökull og hluti Vatnajökuls þar norður af.

Lögfesta Guðmundar Magn ússonar 1714 sé í anda vísitasíu Brynjólfs, en þó gangi hann lengra og segir staðinn eiga land allt og skóga milli Jökulsár og Skyndidalsár og svo á fjöll upp og bætir við Ketilstaðaheiði.

Fyrsta heimild um Kollumúla sé í jarðabók Ísleifs 1709, en þar sé sagt að staðurinn eigi afrétt í Kollumúla. Kollumúli sé einnig nefndur í úttekt Stafafells 1824 og þá sé búið að bæta við Lambatungum. Á núverandi kortum séu Lambatungur þrjár, Norður Lambatungur, Suður Lambatungur og Hoffells Lambatungur. Núverandi

kröfulýsing frá Stafafellseigendum taki ekki til Hoffells Lambatungna, sem þó séu Stafafellsmegin við Skyndidalsá og sé í því ákveðin þversögn. Fyrir utan þessar tvær Lambatungur sé gerð krafa til alls fjallendis frá þeim að byggð í austri að meðtöldu Suðurfjalli, Múlaheiði, Sauðhamarstindi og Kjarrdalsheiði.

Jón Jónsson, sem hafi keypt Stafafell 1913 án landamerkjálýsingar, hafi ráðist í gerð landamerkjabréfs 1914, þar sem hann gangi margfalt lengra en Brynjólfur biskup og eignir Stafafelli og þar með sér og erfingjum sínum, gríðarlegt landflæmi með jöklum og öræfum allt að sýslumörkum að norðan og austan. Megi segja að hann hafi tekið í merkjalýsingu sína allt land í norðanverðu Lóni, sem aðrir höfðu ekki eignað sér, en aðrar jarðir norðan Jökulsár séu með landamerkjabréf frá því fyrir 1890, nema Bær, sem ekki fái landamerkjabréf fyrr en 1922.

Í þriðja lagi hafi því verið haldið fram af landeigendum að landamerkjum hafi verið þinglýst athugasemdalaust og hafi verið viðurkennd af öllum aðilum, þ.m.t. hinu opinbera um áratugaskeið og íslenska ríkið hafi sjálft selt jörðina 1914 (sic) með öllum gögnum og gæðum. Þá sé fallist á það að í vísitáíu Brynjólfs Sveinssonar 1641 gæti hluti Þórisdals verið lagður undir Stafafell og ekkert óeðlilegt við það, þar sem kirkjan hafi átt báðar jarðirnar.

Í því sambandi megi benda á að hluti Stafafells í Þórisdal hafi verið seldur til einkaaðila með afsali 1913 eða sama ár og Stafafell er selt. Í hvorugu afsalinu sé á það minnst að í hlut Stafafells eigi að koma hluti af landi Þórisdals. Við þessar tvær sögur hefði land Stafafells frá 1641 þannig frekar átt að minnka en stækka.

Athugasemdalaus þinglýsing landamerkjabréfs hafi auðvitað ekkert gildi, varðandi ágreining um þjóðlendumörk og þurfi ekki frekar að fjölyrða um það. Það megi hins vegar geta þess að landamerkjabréf Stafafells sé bara samþykkt frá jörðum í Lóni, en ekki frá Fljótsdal eða frá Álftafirði, sem telja sér lönd fyrir norðan og austan. Hvers vegna allar jarðir í Lóni samþykkja bréfið sé vandséð, því ekki eigi namar fáar lönd aðliggjandi.

Aðalstefnandi vísar til samnings landeigenda við Náttúruverndarráð um friðlýsingu hluta Stafafellsfjalla 1976. Hvergi komi þar fram að verið sé að semja um eignarland, t.d. sé sagt að hefðbundnar nýttjar landeigenda svo sem búfjárbreit og veiðiréttur skuli haldast óskertar, en það séu einmitt þessar nýtingaheimildir, sem afréttarréttur taki til. Þá sé tekið fram að þess skuli sérstaklega gætt að misbjóða ekki beitarþoli afrétta.

Fjórða fullyrðingin í máli landeigenda sé sú að þar segi að smölun sauðfjár hafi ætíð verið skipulögð af landeigendum, en ekki opinberum aðilum og enginn hafi getað nýtt landið til beitar, nema með samningum við landeigendur.

Hvorug þessara fullyrðinga standist, ef tekið sé mið af fyrirbyggjandi heimildum. Til dæmis segi í lýsingu á prestsetrinu Stafafelli 30/12 1898, að fé af

næstu jörðum hafi gengið endurgjaldslaust á öræfunum og auðvitað hafi fé úr Fljótsdal, Álftafirði og frá nágrannabæjum gengið á Lónsöræfi, án þess að nokkur réði við, þar sem allt sé ógirt. Það sé svo ekki fyrir en á 20. öldinni að beitarafnot séu afhent öðrum með samningum, eftir að öræfin hafi verið innlimuð í Stafafellsjarðir.

Varðandi fyrri fullyrðinguna bendir aðalstefnandi á umfjöllun Braga Sigurjónssonar í bókinni “Göngur og réttir”, en þar segi um Stafafellsfjöll að aðliggjandi fjöllunum séu 4 jarðir, sem á sínum tíma hafi verið kirkjujarðir og síðan eign bóndans í Stafafelli, og þó nokkrar af þeim séu nú komnar í sjálfseign, munu afréttir þeirra vera sameiginlegir eftir sem áður. Frá þessum bæjum var svo af hreppsnefnd raðað niður í göngur, að sjálfsögðu eftir fjáreign, þannig að Stafafell lagði til 4 menn, Byggðarholt 2, Hraunkot og Brekka sinn manninn hvor, eða samtals 8 menn, sem gengu þessi fjöll.

Að lokum hafi því verið haldið fram af landeigendum, að búseta á innlandi Stafafells, t.d. Grund í Víðidal, sé ein besta sönnun þess að jörðin sé öll fullkomið eignarland.

Í þessu sambandi vísar aðalstefnandi sérstaklega til dóms Hæstaréttar um Öxarfjarðarheiði frá 6. maí 1999. Í því máli lá fyrir að öll Öxarfjarðarheiðin var samkvæmt nýlegu landamerkjabréfi innan merkja jarðarinnar Sandfellshaga. Í gögnum málsins lágu fyrir heimildir um eyðibýli á heiðinni, þar sem búið var skamma hríð á 19. öld. Segir í dómi Hæstaréttar að engin gögn hafi verið lögð fram um að eigendur Sandfellshaga hafi heimilað að það nýbýli yrði reist eða að þeim hafi verið afsalað landi þess, þegar byggð lagðist þar af.

Í þessu sambandi sé vert að hafa í huga nokkur atriði. Samkvæmt Jónsbók mátti reisa sel í almenningum, en ekki afréttum. Samkvæmt nýbýlatilskipun konungs 1776 mátti reisa nýbýli í afréttum og almenningum. Væri gefið út nýbýlisleyfi samkvæmt ákvæðum tilskipunarinnar varð útskipt afmarkað land undirorpið beinum eignarétti samkvæmt konungsboði. Varðandi byggingu nýbýla í eignarjörðum þurfti landskipti og afsal. Væri land í einkaeign leigt út til ábúðar, var lögum samkvæmt gengið frá byggingabréfi, þar sem landamerkja var getið. Í Hæstaréttardómi um Jökuldalsheiði hafi heimildir um eyðibýli á heiðinni ekki verið til framdráttar staðhæfingu um beinan eignarrétt að fjalllendi jarðarinnar Gilsár.

Almennar athugasemdir stefnanda við úrskurð óbyggðanefndar

Aðalstefnandi mótmælir þeirri afstöðu óbyggðanefndar að hann þurfi að sýna fram á að land innan tilgreindra landamerkja Stafafellsjarða eins og þeim var lýst í heimildum fyrir 1886 sé þjóðlenda. Hafi nefndinni verið rétt að leggja sönnunarbyrðina um eignarrétt á þá sem gerðu kröfu til beins eignarréttar að umræddum svæðum sbr. m.a. 52. kafla landsleigubálks Jónsbókar. Vísar stefnandi til

Þess að þetta eigi sérstaklega við þegar um er að ræða eyðilönd, gróðurlaus háfjöll og öræfi.

Þá mótmælir aðalstefnandi því að merki jarðar séu miðuð við jaðar jökuls og miðað sé við stöðu jökuljaðarsins við gildistöku Þjóðlendulaga 1. júlí 1998. Á þetta geti ríkið ekki fallist. Í þeim tilvikum sem beinn eignarréttur jarðar kunnist að hafa náð að jökli, þegar landamerkjalyking var gerð, geti ekki orðið til landauki og bæst við land jarðar frá upphaflegri merkjagerð. Telur aðalstefnandi að lög nr. 58/1998 hafi engu breytt um þetta efni.

Vesturhluti kröfuvæðisins þ.e. sá hluti þess, sem Þjóðlendukrafa fjármálaráðaherra náði til, en óbyggðanefnd úrskurðaði eignarland liggur að landi Þórisdals að vestan, síðan í framhaldinu að Hoffellslambatungum (Þjóðlenda í Nesjum). Að norðvestan sé Vatnajökull ásamt skriðjöklunum Austurtungnajökli og Axarfellsjökli, en norðurkinn hans sé stundum kölluð Suðurfjallsjökull og nyrst sé Vesturdalsjökull. Svæði þetta afmarkist svo að austan af Jökulsá frá þröng og allt til jökuls í Vesturdal.

Fyrstu lýsingu á þessum vesturmörkum sé að finna í vísitási Brynjólfs Sveinssonar frá 1641. Óbyggðanefnd skilji þessa lýsingu þannig að miðað sé við Jökulsá að sunnanverðu og Skyndidalsá þegar norðar dregur, sbr. einnig lögfestu 1714 og vísitási frá 1727. Í yfirlýsingu séra Bjarna Sveinssonar um landamerki Stafafells frá 1886 sé miðað við sömu ár. Í landamerkjabréfi Stafafells 23. maí 1914 (sic) séu merkin til vesturs miðuð við tiltekinn farveg Jökulsár þangað sem Skyndidalsá renni í hana og eftir það ræður Skyndidalsá mörkum inn í jökla. Í heimild frá 1467 sé hins vegar landið milli Skyndidalsár og Jökulsár innan merkja Þórisdals, þar sem Þórisdalur átti allt land milli Laxár og Jökulsár. Hvergi sé samt minnst á Lambatungnaá, sem afmarkar Hoffellslambatungu og liggja inn í Austurtungnajökul. Eftir því að dæma ættu Hoffellslambatungu að falla innan merkja Stafafells, ef miða ætti við þá aðferðarfræði óbyggðanefndar, í þeim tilvikum að sé mörkum óljóst lýst í jökul í tveimur punktum skuli allt land þar á milli að jökulbrún vera eignarland.

Óbyggðanefnd telur þrátt fyrir þetta að merki Stafafells gagnvart Hoffellslambatungum valdi ekki vafa. Á þennan skilning geti aðalstefnandi ekki fallist og telur Hoffellslambatungu vera víðsfjarri eignarlandi Stafafells, þótt það liggja landfræðilega betur að Stafafelli en Hoffelli.

Óbyggðanefnd telur orðalag í vísitási Brynjólfs Sveinssonar bæði um Ketildalsheiði og Víðidal fremur bera með sér að rétti Stafafellskirkju til þessara staða sé skipað með óbeinum eignarréttindum kirkjunnar. Ketilstaðaheiði eða Ketildalsheiði þekkist þó ekki lengur. Aðalstefnandi fallist á þetta álit óbyggðanefndar að Víðidalur og Ketildalsheiði flokkist með óbeinum eignarréttindum

kirkjunnar. Það megi þó alls ekki eigna kirkjunni meira land, en orðalag gefi tilefni til. Til dæmis segi skýrt að Jökulsá ráði að sunnan í byggðum. Hún ráði þannig einungis suðurmörkunum í byggðum og Eskifellið, sem eitt sinn hafi verið byggt sé fyrir sunnan Jökulsá. Þá geti Eskifellið og annað land þar fyrir vestan á fjöll upp verið talið tilheyrandi kirkjunni, þ.e. sá hluti lands innan kröfulínu aðalstefnanda, sem sé milli Skyndidalsár og Jökulsár.

Fráleitt sé að álykta á sama veg og óbyggðanefnd gerir, að með þessu orðalagi og orðalagi síðari heimilda, geti öll öræfin milli upptaka Jökulsár í Vesturdal og Skyndidalsár við Lambatungnajökul verið hlutar af eignarlandi kirkjunnar í Stafafelli. Skyndidalur sé um 12 km langur og allvíður við dalbotn í 100 – 200 m hæð. Ofan Skyndidals séu tvær hásléttur, Suðurfjall (858m), Kjarrdalsheiði (mest 700-800 m). Þegar vestur dragi og norður fyrir framangreindar hásléttur og inn að jökli hækki landið mjög. Þar séu hæstir Múlatindar (1085m), Sauðhamarstindur (1319 m), þar sem leifar séu af jökli að norðanverðu, Suðurtungnatindur (1279 m) og tindar við austurbrún Vatnajökuls milli Austurtungna- og Norðurtungnajökla (1244 m) og í Norður-Lambatungum (1203 m). Nyrst sé Suðurfjall (1028 m), og inn af því liggja Vesturdalur, þar sem Jökulsá eigi upptök sín.

Aðalstefnandi byggir kröfur sínar í gagnsök á því að það svæði sem kröfur gagnstefnanda taka til sé þjóðlenda utan marka eignarlanda og því eigi að staðfesta úrskurð óbyggðanefndar um þetta svæði. Um nánari útskýringu og rökstuðning er vísað til stefnu í aðalsök.

Aðalstefnandi vísar til þjóðlendulaga nr. 58/1998, laga um afréttarmálefni og fjallskil nr. 6/1986 og landamerkjalaga nr. 41/1919 og eldri laga frá 1882.

IV.

Málsástæður og lagarök gagnstefnanda í aðalsök

Gagnstefnendur gera athugasemd við það að aðeins sé stefnt þeim aðilum í aðalsök er gerðu kröfu til óbyggðanefndar um réttindi á þrætusvæðinu. Hafi hugsanlega verið nauðsynlegt að gefa út eignardómsstefnu í samræmi við reglur laga nr. 91/1991 og komi því til greina að vísa málinu sjálfkrafa frá dómi. Ljóst sé að kröfugerðin brjóti í bág við meðalhófsreglu stjórnarsýslulaga auk þess sem því er haldið fram að aðalstefnandi fari út fyrir tilgang laganna með kröfugerðinni og því sé hún lögleysa sem vísa beri frá dómi af sjálfsdáðum.

Gagnstefnendur byggja á því að með kröfugerð ríkisins í aðalsök í þessu máli er gerð alvarleg aðför að eignarrétti sem varinn sé 72. gr. Stjórnarskrár Íslands, sbr. og 1. gr. 1. viðauka við mannréttindasáttmála Evrópu nr. 62/1994. Telja gagnstefnendur, m.a. með hliðsjón af dómum Mannréttindadómstóls Evrópu, að ríkisvaldið hafi með einum eða öðrum hætti viðurkennt eignarrétt þeirra, t.d. með því að

þinglýsa eignayfírfærsluskjölum athugasemdalaust um áratugaskeið, gera um þær samninga og skattleggja þær, og séu réttmætar væntingar þeirra verndaðar af þessum ákvæðum.

Fallist dómurinn á þá kröfu að gagnstefnendum sé skylt að lögum að sanna eignarrétt sinn með þeim hætti að leggja fram frekari eignarheimildir en þeir gera, þá er því haldið fram að gagnstefnendur sæti mismunun sem sé andstæð stjórnarskrá. Þeim sé gert að sanna eignarrétt sinn með öðrum hætti en öðrum landeigendum í landinu. Öðrum nægi að leggja fram hefðbundin eignaskjöl lögum samkvæmt. Mismunun þessi sé lögleysa sem sé andstæð stjórnarskrá og sé sjálfstæð sýknuástæða. Einnig vísa gagnstefnendur til þess að stefnandi hafi ákveðið að hlíta öðrum úrskurðum óbyggðanefndar og sé gagnstefnendum því mismunað gróflega með því að þeim einum sé stefnt til að þola aðra niðurstöðu. Það beri því að sýkna stefndu þegar á þeirri forsendu að um ólögmetta mismunun sé að ræða sem ekki standist stjórnarskrána.

Gagnstefnendur benda á að samkvæmt eignarheimildum þeim sem lagðar voru fram með kröfulýsingum þeim sem lagðar voru fram fyrir óbyggðanefnd vegna Stafafells, og ítarlega eru raktar í úrskurði, hafi gagnstefnendur óskoraðan eignarrétt fyrir þessum eignarjörðum sínum, Stafafelli og Brekku, með öllum gögnum og gæðum, m.a. á grundvelli hefðar.

Gagnstefnendur leiða rétt sinn frá Jóni prófasti Jónssyni er keypti jörðina Stafafell með öllum gögnum og gæðum af stefnanda árið 1913. Þá hafi legið fyrir landamerkjalyýsing Stafafells í fornbréfabók Stafafells, og jörðin hafi því verið seld samkvæmt þeim merkjum. Prestar staðarins, sem voru um leið umboðsmenn eigandans, íslensku þjóðkirkjunnar, höfðu sjálfir samið þessar lýsingar, og ríkið hljóti því að viðurkenna þær.

Árið eftir hafi verið gengið frá formlegu landamerkjabréfi fyrir jörðina í samræmi við hinar fornu heimildir í bréfabókinni, og því þinglýst athugasemdalaust í samræmi við gildandi landamerkjalög.

Enginn aðili hafi nokkurn tíma gert athugasemdir við merkjalýsingu jarðarinnar frá því henni var þinglýst. Enginn hafi haldið því fram, aðrir en Stafafells-torfueigendur, að hann ætti sjálfstæð eignar- eða afnotaréttindi innan jarðarinnar, nema með samþykki jarðeiganda.

Eigendur hafi farið með öll hefðbundin eignarréttindi jarðarinnar, sem m.a. hafa lýst sér í því að þeir hafi bannað öðrum not eignarinnar svo sem víða sé rakið í úrskurði óbyggðanefndar með vísan til eldri heimilda varðandi Stafafell. Þá hafa gagnstefnendur borgað af allri eigninni lögboðin gjöld, þ.m.t eignarskatta.

Með vísan til almennra niðurstaðna óbyggðanefndar um skilgreiningu á hvað séu jarðir sé ljóst að Stafafell falli undir þá skilgreiningu. Jörðin sé á landsvæði sem

upprunalega hafi verið ráðstafað úr einstökum landnánum, stofnað til nýbýla á eða eignarhefð unnin yfir. Nýting Stafafells hafi verið í samræmi við búskaparhætti og umfang búis á hverjum tíma. Land hvernar jarðar hafi frá öndverðu borið að afmarka með landamerkjum. Svo hefur verið gert í samræmi við lög og venjur á hverjum tíma.

Innan merkja jarðar sinnar hafi eigandi almennt séð farið með umráð og gagnýtingu, gert ráðstafanir með löggerningum, veðsett jörðina og látið hana ganga að erfðum, á sama hátt og gildi um eignarland yfirleitt. Svo hafi verið með Stafafell samkvæmt elstu heimildum, svo sem rakið sé með ítarlegum hætti í úrskurði óbyggðanefndar.

Gagnstefnendur hafi því haft réttmætar ástæður til að vænta þess að beinn eignarréttur væri fyrir hendi á hinu umþrætta landssvæði enda hafi þeir getað leitað til handhafa opinbers valds honum til verndar. Þessar réttmætu væntingar njóti sjálfstæðrar verndar eignarréttarins, m.a. með vísan til úrlausna mannréttindadómstóls Evrópu.

Ljóst sé af gögnum málsins, og því sé í raun ómótmælt af hálfu ríkisins, að nánast allt land í A-Skaftafellssýslu hafi við landnám orðið undirorpið beinum eignarrétti. Engir almenningar og afréttir séu á svæðinu og nýting og búseta segi til um að allt land til jökla hafi verið nytjað allt frá landnámi, og tilheyrt ákveðnum jörðum.

Ríkið hafi í raun fallist á þetta enda ekki skotið úrskurði óbyggðanefndar í Lóni að öðru leyti til dómstóla. Land allra annara jarða, t.d. Þórisdals sem aðalstefnandi fjalli nokkuð um í stefnu í aðalsök, sé viðurkennt eignarland allt frá fjöru til fjalls.

Eignarréttarkrafa ríkisins virðist því fyrst og fremst byggjast á því að einhverskonar undantekningarsjónarmið eigi við um land Stafafells.

Gagnstefnendur benda á að ljóst sé að kröfugerð ríkisins á hendur gagnstefnendum fari í bág við þann skilning sem flestir úr röðum ráðamanna og stjórnvalda hafi lagt í þjóðlendulögin. Minnt er á að engin þörf sé á að úrskurða meira land þjóðlendu en augljóslega sé eigendalaust, og verði ekki séð að stefnandi hafi lögvarða hagsmuni af því að land sé úrskurðað þjóðlenda, þar sem allur arður af þjóðlendu skuli renna til hennar sjálfrar samkvæmt þjóðlendulögnum. Aðalstefnandi njóti því meiri arðs af eignarlöndum manna en þjóðlendum með vísan til skattalaga. Þetta leiði til þess að eðlilegra sé að einstakingar njóti vafans ef fyrir hendi sé í baráttu sinni við ríkisvaldið.

Að öðru leyti vísast til raka gagnstefnenda í gagnsök til stuðnings máls-ástæðum þeirra.

Málsástæður og lagarök gagnstefnenda í gagnsök

Gagnstefnendur vísa til þess að Stafafell sé ekki landnámsjörð, heldur virðist ljóst að jörðin sé upphaflega úr landnámi Þórðar skeggja er nam allt land í Lóni norðan Jökulsár og nefndi býli sitt Bæ. Stafafells sé hinsvegar fyrst getið í heimildum fyrir árið 1000 í tengslum við kristniboðsferðir Þangbrands, en talið sé að prestsetur hafi verið á Stafafelli frá því um 1200. Enn sé þar kirkja þó ekki sé þar prestsetur lengur. Jörðin hafi frá fornu fari verið ein af stærstu jörðum landsins, en fyrstu þekktu landamerki jarðarinnar séu frá 1641 samkvæmt vísitasiugerð Brynjólfs biskups Sveinssonar, og sé þeim þar líst með svipuðum hætti og gert sé í núverandi landamerkjabréfi jarðarinnar frá árinu 1914.

Út frá Stafafelli byggðust hjáleigur einsog títt sé um stórbýli. Í Stafafellstúni voru hjáleigurnar Garðakot og Kiðuvellir. Þar var búið til 1840. Á Þorbjarnartúni vestan lækjarins, reis nýbýli um 1841, en stóð ekki lengi. Syðst í landi Stafafells var hjáleigan Byggðarhollt nú í eyði, og Hraunkot lítið eitt ofar. Brekka, býli næst brúnni á Jökulsá var áður hjáleiga Stafafells, en sé nú sjálfstæð jörð. Hún telst ¼ Stafafells-torfunnar.

Auk hjáleiganna í “túninu heima” byggðust fjögur býli út úr Stafafellslandi á 19. öldinni. Eitt þeirra var Smiðjunes, nú í sumarbústaðalandinu inn með Jökulsá, en þar var búið til 1892. Samskonar býli, Valskógsnes, var byggt nokkru innar með Jökulsá, og var búið þar frá 1850-1875. Þriðja býlið, Eskifell, var innar og enn afskekktara, en það fór í eyði 1862. Þrátt fyrir mikla fjarlægð frá öðrum byggðum bólum byggðist enn eitt býli út úr Stafafelli árið 1835, en það var Grund í Víðidal. Þar var búið framundir 1900. Þessi afbýli voru þó jafnan leigulönd frá Stafafelli.

Árið 1891 fluttu forfeður núverandi eigenda Stafafells að Stafafelli er Jón prófastur Jónsson tók við jörðinni og árið 1913 keypti hann jörðina af ríkinu á grundvelli laga nr. 50/1907 og hafi hún verið í einkaeigu síðan.

Þann 8. og 14. júlí og 7. september 1976 rituðu þáverandi eigendur Stafafells undir yfirlýsingu um stofnun friðlands í Lónsöræfum (Stafafellsfjöllum) sem tekur yfir innri hluta jarðarinnar.

Á jörðinni sé nú rekinn umfangsmilill sauðfjárbúskapur auk vaxandi ferðaþjónustu.

Almennt um eignarréttarkröfur gagnstefnenda

Gagnstefnendur vísa til 72. gr. stjórnarskrárinnar og 1. gr. 1. viðauka við mannréttindasáttmála Evrópu, sbr. lög nr. 62/1994. Telja gagnstefnendur, m.a. með hliðsjón af dómum mannréttindadómstóls Evrópu, að ríkisvaldið hafi með einum eða öðrum hætti viðurkennt eignarrétt þeirra, t.d. með því að þinglýsa eignayfirfærsluskjölum athugasemdalaust um áratugaskeið, gera um þær samninga og skattleggja

þær, og séu réttmætar væntingar þeirra verndaðar af þessum ákvæðum. Bent er á að jörðin Stafafell hafi verið í opinberri eigu og hafi forverar gagnstefnenda keypt hana af ríkinu árið 1913.

Gagnstefnendur benda á að hér skuli gæta að hinum almennu sönnunarreglum og því hvernig sönnunargögn eru metin en um það séu ákvæði í VI.-XII. kafla einkamálalaga nr. 91/1991. Sú almenna regla hafi verið talin gilda í eignarrétti að sá sem haldi fram beinum eignarrétti verði að færa sönnur að eignarrétti sínum. Gagnstefnendur telja að þeir hafi sannað eignarrétt sinn með framlagningu heimildarskjala og landamerkjabréfs fyrir jörðinni Stafafelli. Eldri heimildir mæli þeim ekki í mót. Aðalstefnandi hafi því sönnunarbyrðina fyrir því að land sem er innan þinglýstra landamerkja jarðarinnar Stafafells teljist til þjóðlendna, sbr. almennar niðurstöður úrskurðar óbyggðanefndar 21. mars 2002. Vafa um það hvort land hafi verið numið í öndverðu ætti að meta landeiganda í vil, ef athugasemdalaugar landamerkjagjörðir, einkum ef þær fari ekki í bág við eldri heimildir, bendi til beins eignarréttar.

Gagnstefnendur rekja aðdraganda, setningu og nánari fyrirmæli landamerkjaglaganna nr. 5/1882 og síðan 41/1919 og þá ráðagerð löggjafans að framkvæmdavaldið hefði frumkvæði að því að gengið yrði frá landamerkjum jarða, þau skráð og leyst úr ágreiningi um þau ef hann væri fyrir hendi. Telja gagnstefnendur að sú skoðun hafi virst óumdeild við setningu þessara laga að jarðeigandi ætti fullkominn eignarrétt innan landamerkja jarðar sinnar. Vísa stefndu þessu sjónarmiði til stuðnings til ákvæða Grágásar, reglna um veiði dýra og fiska og reglna um nýtingu vatnsréttinda.

Gagnstefnendur benda á að landamerkjalýsingar þær sem gerðar hafi verið í kjölfar landamerkjalaganna 1882 hafi víða verið byggðar á eldri heimildum, svo sem máldögum, lögfestum og eldri landamerkjabréfum. Svo sé einnig um Stafafell. Þessum lýsingum hafi síðan verið gefið aukið vægi með þinglýsingu og eftirlitsskyldu valdsmanna sem stefndu telja að leiði til þess að þarna verði til fullkomnar heimildir um landamerki og eignarrétt þinglýstra eigenda. Þess sé krafist að land sem í tugi ára hafi verið talið innan þinglýstra landamerkja jarða eða eftir atvikum í sameign einhvers tiltekins fjölda jarða teljist eignarland. Á því sé einnig byggt að venjuréttur og hefðarsjónarmið leiði til sömu niðurstöðu. Er tekið undir niðurstöður óbyggðanefndar að þessu leyti.

Þá byggja gagnstefnendur á því að jafnræðisreglur og meðalhófsreglur stjórnsýslu og stjórnskipunarréttar leiði til þess að gagnstefnendur þurfi ekki að leggja fram frekari sannanir fyrir eignarrétti sínum en þeir hafa gert. Verði á það fallist sé lögð önnur og meiri sönnunarbyrði á gagnstefnendur en aðra landeigendur í landinu. Slík mismunun sé andstæð stjórnarskrá og leiði því til sýknu.

Gagnstefnendur benda á að hefð hafi fyrst og fremst gildi sem eignarheimild eftir gildistöku laga 46/1905 og vísa til þess að reglur um hefð heimili eignarhefð lands sem er í opinberri eigu. Af þessu draga gagnstefnendur þá ályktun að því frekar hljóti að vera unnt að hefða land sem er engum eignarrétti háð. Telja gagnstefnendur að sjónarmið um hefð styrki eignartilkall þeirra og vísa til fræðirita í því sambandi. Venjuréttur og hefð falli hér saman og eigi að leiða til þess að allt land Stafafells sé eignarland.

Gagnstefnendur telja að landssvæði það sem deilt sé um í þessu máli hafi allt verið numið í öndverðu. Gagnstefnendur benda á að meðal germanskra þjóða hafi ríkt sú meginregla, a.m.k. frá upphafi miðalda eða fyrr, að allt land sé háð einkaeignarrétti einstakra manna. Frá þeirri reglu sé sú undantekning að sumt land sé í óskiptri sameign þeirra. Algengustu dæmin þar um séu skógar og beitolönd. Hugmyndir um takmarkað landnám sé seinni tíma hugsmíð sem eigi sér enga stoð í sögulegum eða réttarlegum heimildum.

Gagnstefnendur vísa til fræðiskrifa um „Landnám í Skaftafellssþingi“ og rekja lýsingar Landnámu á landnámi í Lóni og telja að ekkert í þessum lýsingum bendi til annars en að landið hafi verið numið allt til jökla. Þetta landsvæði sé nú allt innan landamerkja jarða og hafi svo verið samkvæmt elstu heimildum. Útilokað sé að fullyrða um rétta afmörkun og órofa yfirfærslu eignarréttinda allt frá landnámi og til dagsins í dag. Hinsvegar verði að telja eðlilegt að aðalstefnandi beri hallann af þeim vafa sem fyrir hendi kann að vera um hvort landnámin náðu til jökla í Lóni.

Gagnstefnendur vísa til umfjöllunar óbyggðanefndar um gróðurfar og þeirrar meginniðurstöðu að umrætt landsvæði hafi verið mun grónara við landnám og jökullinn verið miklu minni. Atriði eins og staðhættir, víðátta og gróðurfar ráði því ekki úrslitum þegar eignarréttur á landi sé metinn á þessu svæði. Sé það í samræmi við niðurstöðu óbyggðanefndar í sambærilegum málum. Þá er og bent á að að búseta hafi verið á þessu svæði allt til jökla, sbr. heimildir um byggð í Víðidal. Sama eigi við notkun lands. Að því er notkun lands varðar benda gagnstefnendur á að innan landamerkja Stafafells sé ekki um afrétt að ræða í hefðbundinni merkingu þess orðs. Hér sé ekki um að ræða landsvæði sem nytjað sé af öllum hreppsþúum og lúti stjórn hreppsfélagsins svo sem gildir um samnotaafrétti. Enginn afréttarmörk séu til á þessu svæði og enginn rekur fé á land Stafafells nema með leyfi landeigenda. Innan jarðartorfu Stafafells höfðu menn hinsvegar nýtingarrétt á grundvelli sameignar eða sammings. Þegar rætt sé um afréttir á þessu svæði sé vísað til beitolands jarðar. Gagnstefnendur telja ekki að reglur um afréttarmálefni og fjallskil, sbr. nú lög nr. 6/1986, haggi þessu. Þvert á móti telja stefndu þessar reglur benda til þess að um eignarlönd sé að ræða. Þannig hafi landeigendur sjálfir séð um smölun á þessum svæðum, en ekki fjallskilastjórn svo sem henni er skylt að gera með afrétti sbr. 49. gr.

laga nr. 6/1986, sbr. 51 gr. Er því mótmælt öllum sjónarmiðum um að til séu einhvers konar almenningsafréttir innan jarðanna sem og kenningum um að land á þessu svæði hafi verið numið til afnota.

Gagnstefnendur vísa til þess að frá því að áhugi fór að myndast á annarri starfsemi en kvikfjárrækt hafi verið litið á það sem sjálfsagðan hlut að landeigendur þyrftu að veita leyfi til nýtingar umræddra svæða. Stafafellseigendur hafi nú hafið stórfellda ferðapjónustu á sinni jörð. Þeir hafi skipulagt jörðina sem slíka og séu að byggja brýr og skála allt inn í Víðidal. Gagnstefnendur telja ekki að dómur Hæstaréttar í opinberum málum sem varða réttarstöðu landsvæða hafi fordæmisgildi í málinu og taka undir niðurstöður óbyggðanefndar hvað það varðar.

Nánar um kröfugerð gagnstefnenda

Gagnstefnendur krefjast þess að viðurkennt verði að innan landamerkjja jarðarinnar Stafafells sé þjóðlendu ekki að finna, sbr. framlagt kröfukort. Landamerki jarðarinnar séu samkvæmt landamerkjabréfi frá 1914 sem þinglesið var á manntalsþingi í Bæjarhreppi 10. júlí 1922. Í samræmi við punkta á framlögðu korti séu mörkin þessi:

Mörkum ráða fjallseggjarnar fyrir austan Víðidal út á Sviptungnavarp, (p.50) þaðan ráða enn fjallseggjar út á Hafradalsstafninn(p.54). Eftir það ræður á sú sem fellur út Hafradal allt út í gljúfurkjaftinn austanvert við Bláberjamýri;(p.55) þaðan liggja mörkin beina leið í Skernabba (p.56) á ofanverðum Nýgræðum.- sem nú verður hresstar upp og audkenndar- þaðan sjónhending í vörðuna á Steinsholti sen kallast venjulega Markhraun. Úr því beint út yfir Himbrimistjörn (p.57) yfir Hrútshöfða(p.58) þannig, að sjónhending verði úr vörðunni við á Markhrauni í austustu klettasnös á í Vigrinni. Að utan ræður affallið fyrir ofan fjöruna (p.59). [/] Að sunnan ræður Jökulsá (p.43) þ.e. sá farvegur hennar, sem rennur á milli Nautsholts að austan og Krossalands að vestan-Þorvaldshöfðakvísl- alla leið inn eftir þangað sem Skyndidalsá rennur í hana.(p39) Eftir það ræður Skyndidalsá mörkum „inn í jökla“ (p38) (p.44). Að norðan nær Stafafellsland þangað, sem vötn skilur milli Lóns og Fljótsdals (p.45)(p.46)(p.47)(p.48)(p.49).

Um eignarheimildir Stafafells er vísað til og raktar þær heimildir að fornu og nýju sem fyrir getur. Verður vísað til þeirra eftir því sem málsástæður og rökstuðningur gagnstefnenda gefur tilefni til.

Krafa gagnstefnands Nönnu byggir á þinglýstum afsölum dags. 19. september 1958, afsali dags. 15. apríl 1983 og afsali dags. 20. apríl 1985, sbr. og skiptayfirlýsingu dags. 19. nóvember 1979, sem aftur byggjast á eldri heimildum. Afí Nönnu Jón prófastur Jónsson keypti jörðina af ríkinu 1913.

Krafa gagnstefnandans Olgu byggir á afsali frá 15. nóvember 1989, sbr. landamerkjasmning í september 1983 sem aftur vísa til eldri heimilda, sbr. og veðbókarvottorð jarðanna.

Landeigendur halda því fram að landamerkjabréfið hafi fullan stuðning í eldri heimildum, og sé þeim gerð nákvæm skil í úrskurði óbyggðanefndar á bls. 45-66 en nokkuð sé til af eldri gögnum um Stafafell. Öll þessi gögn bendi til beins eignarréttar stefnenda.

Sérstaklega er vísað til vísitasíu Brynjólfs Sveinssonar biskups 1641. Mikilvægt sé í þessu sambandi að vísitasíunni og landamerkjabréfinu beri saman í meginatriðum. Í vísitasíunni segir:

[S]íðan ræður jökulsá að sunnan í byggðum, og á staðurinn allt land og skóga að fráteknum Þóru skógi Einholtskirkju, millum hennar og Skyndidals ár og á fjöll upp fyrir innan Ketildalsheiði og Víðidal allan.

Séu þetta orðalag skoðað, sem svipi mjög til orðalags í lögfestu Stafafells frá 1714, sé ljóst að jörðin eigi allt land á fjöll upp norðan Ketildalsheiðar og Víðidal allan, en þessi lýsing eigi við allt nyrsta land jarðarinnar.

Það sé því fráleit niðurstaða hjá óbyggðanefnd að heimildum fyrir 1886 beri ekki saman við eldri heimildir sem aftur leiði til þeirrar niðurstöðu hjá óbyggðanefnd að hún telur landið einungis afréttareign gagnstefnenda. Þetta beri að skoða með hliðsjón af samanburði af hinum forna vitnisburði um landamerki Þórisdals frá 1467 en þar komi fram að jörðin eigi land allt til jökuls. Þá sé rétt að nefna lýsingu dómkvaddra matsmanna á jörðinni frá 24. júní 1912. Í umsögn þeirra komi greinilega fram að vísað sé til þess mikla landsvæðis er fylgi jörðinni. Þetta land hafi forfeður gagnstefnandans Nönnu keypt af íslenska ríkinu.

Þegar eldri heimildir um Stafafell séu bornar saman við gildandi landamerkjabréf komi í ljós að bréfið frá 1914 sé eingöngu nákvæmari útfærsla á fyrri lýsingum, svo sem landamerkjalögin frá 1882 hafi skikkað landeigendur til að gera.

Engar heimildir séu um almenningsafrétt á þessu svæði. Ef eitthvert slíkt land væri norðan við land Stafafells þá hlytu að vera til einhverjar heimildir um það, og þá hvar væri mörk Stafafellslands við slíkt land. Þessu sé ekki til að dreifa, og því ljóst að landið sunnan vatnaskila við Fljótsdal tilheyrir Stafafelli.

Til stuðnings þeirri skoðun að jörðin eigi land allt að vatnaskilum vísa gagnstefnendur einnig til fasteignamata um jörðina þar sem Stafafell sé ætíð metin langdýrasta jörðin en þar komi einnig fram að jörðin eigi Víðidal og Kollumúla. Víðidalur sé mjög langur og nái hann að vatnaskilum. Einnig er vísað til jarðatals Jonsens 1847 og til fasteignamatsbókanna. Mötin beri skýrt með sér að Stafafell sé

lang stærsta jörðin í Lóni og landverð jarðarinnar metið í samræmi við það. Þessar eignaheimildir bendi eindregið til þess að jörðin hafi verið numin með þeim hætti sem hún sé nú þ.e. allt til sveitarmarka á jökli. Raunar sé ljóst að jökullinn hafi verið miklu minni við landnám.

Gagnstefnendur benda á að smölun sauðfjár í Stafafelli hafi ætíð verið skipulögð af landeigendum Stafafells enda hafi enginn getað nýtt landið til beitar, hvað þá annars, nema með samningum við landeigendur. Þetta hafi þó að sjálfsögðu verið gert í samræmi við gildandi fjallskilasamþykkt og í samráði við þá aðila sem eigi upprekstrarrétt á Stafafellsland á hverjum tíma.

Gagnstefnendur benda á að allt land Stafafells hafi verið nýtt af eigendum Stafafells eins og hagkvæmt hafi þótt á hverjum tíma, og eins og möguleiki hafi verið á, og bannað öðrum not hennar, t.d. það að Stafafellsprestur hafi kært menn fyrir óheimilt skógarhögg fyrir innan Hnappadalsá, sbr. og dóm um skógarhögg í landi Stafafells frá 1483. Sem dæmi um það hvernig innlandið hafi verið nýtt megi nefna að fyrir liggi að á 19. öld hafi verið reist sjálfstætt býli með fastri búsetu um alllangan tíma á innlandi Stafafells, þ.e. Grund í Víðidal, svo sem nánar sé rakið í úrskurði óbyggðanefndar, bls.53-55. Landeigendur telja þetta renna stoðum undir þá fullyrðingu þeirra að jörðin sé öll fullkomið eignarland, en ábúandi Grundar hafi borgað leigu til eiganda Stafafells, sem og aðrir leiguliðar jarðarinnar.

Stefnendur telja að landamerki jarðarinnar séu rétt dregin inná kort sem fylgdi kröfulýsingu þeirra. Á því er byggt að þar séu sýnd merkin einsog þau séu, þ.e. við vatnaskil.

Gagnstefnendur vísa sérstaklega til samnings landeigenda við Náttúruverndarráð um friðlýsingu á hluta Stafafellsfjalla, dags. 7. september 1976. Við friðlýsinguna hafi verið stuðst við landamerkjalyýsingu Stafafells og þá hafi talsmenn ríkisvaldsins ekki verið í vafa um að eignarréttur Stafafellsbænda náði yfir allt það land sem friðlýst var. Af þessu tilefni hafi verið gerður uppdráttur af landi Stafafells, sem friðlýsingin nái til. Landeigendur telja að með þessum uppdrætti hafi ríkisvaldið samþykkt fyrir sýna hönd hver landamerki Stafafells séu, og þannig samþykkt þessa útfærslu á orðunum í landamerkjabréfinu “Að norðan nær land Stafafells þangað, sem vötn skilur á milli Lóns og Fljótsdals.”

Er sérstaklega byggt á því að að friðlýsingin sem slík, sem er ákveðin ráðstöfun eigandans á eign sinni, sanni með órækum hætti að eigendur Stafafells hafi unnið fullkomna eignarhefð á landinu. Fullur hefðartími sé liðinn frá því friðlýsingin fór fram. Eftir friðlýsinguna sé ljóst að öll afnot og nytjar landsins séu háðar leyfi Náttúruverndarráðs sem landeigendur fólu umsjón svæðisins í samráði við þá sjálfa. Með þessum hætti telja landeigendur að þeir geti sannað að þeir hafi bannað öðrum not eignarinnar, sem sé einn meginþátturinn sem þurfi að sýna fram á ef sanna eigi

eignarhefð. Heimildir bendi ekki til annars en að búseta hafi verið nokkuð samfelld í Stafafelli frá því að jarðarinnar sé fyrst getið í heimildum, og að eftir gerð landamerkjabréfsins hafi jörðin, og síðar einnig Brekka, framselst á hefðbundinn hátt og verið veðsett eftir að hún komst í einkaeigu.

Gagnstefnendur telja að tilgangurinn með lögum um þjóðlendur hafi fyrst og fremst verið sá að gera ríkið þinglýstan eiganda þeirra landsvæða sem enginn hafi skjöl fyrir að hann eigi, en svo háttar til um hluta afrétta og jökla á miðhálandi Íslands. Óbyggðanefnd eigi að finna út hver þessi eigendalaus svæði séu. Gagnstefnendur hafi lagt fram hefðbundin eignaskjöl fyrir jörð sinni, og sýnt framá að hér sé um víðfemt heimaland að ræða en ekki sjálfstætt liggjandi afrétt, sem aðrir byggðarmenn hafi sjálfstæðan rétt að nýta á grundvelli venju. Landið hefur verið nýtt af eigendum þess og engum öðrum frá ómunatíð (posessio immemorialis) Samkvæmt því beri aðalstefnanda að sanna að nám, raunveruleg og venjubundin nýting jarðar gagnstefnenda eða önnur atriði, hafi ekki tekið til jarðarinnar allrar.

Varakrafa gagnstefnenda byggir á sömu sjónarmiðum og aðalkrafan, en miðar mörk jarðarinnar til norðurs við jökulinn.

V.

Niðurstæða

Ekki eru efni til þess að vísa máli þessu í heild sjálfkrafa frá dómi með vísan til þess að nauðsynlegt hafi verið að gefa út eignardómsstefnu í málinu í samræmi við XVIII. kafla laga nr. 91/1991 eða vegna þess að óbyggðanefnd hafi skort stjórnskipulega gilda lagaheimild til að kveða upp umræddan úrskurð. Þá er haldlaus sú málsástæða gagnstefnenda að kröfugerð aðalstefnanda brjóti gegn meðalhófsreglu stjórnisýslulaga nr. 37/1993.

Lög nr. 58/1998 kveða á um sérstaka málsmeðferð sem hefur það að meginmarkmiði að ganga úr skugga um hvaða landsvæði teljast utan eignarlanda einstaklinga og lögaðila og þannig til þjóðlenda, sbr. 1. gr. laganna. Með lögunum eru ekki gerðar ríkari kröfur til sönnunar fyrir eignarrétti að landi en leiðir af almennum réttarreglum. Í samræmi við almennar lögskýringarreglur verða lög nr. 58/1998 skýrð til samræmis við stjórnarskrána og alþjóðlegar reglur um mannréttindi, þar á meðal reglur um vernd eignarréttarins. Að þessu virtu verður ekki talið að lög nr. 58/1998 eða tiltekna heimildir óbyggðanefndar samkvæmt lögunum séu andstæðar 72. gr. stjórnarskrá lýðveldisins Íslands, sbr. 10. gr. stjórnarskipunarlaga nr. 97/1995, eða almennum jafnræðisreglum. Með vísan til VI. kafla dóms Hæstaréttar 21. október 2004 í máli nr. 48/2004 verður enn fremur ekki fallist á að réttlát málsmeðferð hafi ekki verið tryggð fyrir óbyggðanefnd, sbr. 1. mgr. 70. gr. stjórnarskrárinnar, eins og henni var breytt með 8. gr. laga nr. 97/1995, og 6. gr. mannréttindasáttmála Evrópu,

sbr. lög nr. 62/1994. Kemur því til skoðunar efnisleg niðurstaða óbyggðanefndar í máli nr. 5/2001 um þjóðlendumörk að jörðinni Stafafelli.

Í máli þessu liggur fyrir landamerkjabréf Stafafells með hjáleigum og ítökum 23. apríl 1914, þinglesið 10. júlí 1922. Undir bréfið ritaði eigandi og ábúandi Stafafells, en auk þess var það samþykkt af eigendum allra jarða í Lóni. Bréfið var ekki samþykkt af eigendum jarða í Múlasýslum að því er varðar austur- og norðurmörk jarðarinnar. Lýsingu bréfins ber þó í meginráttum saman við landamerkjabréf sem gerð voru á árunum 1884 og 1885 vegna jarðanna Flugustaða, Hofs og Múla í Suður-Múlasýslu. Fyrir liggur að ágreiningur reis síðar um merki Stafafellstorfunnar og Þórisdals sem lyktaði með sátt 9. október 1970, en sá ágreiningur hefur ekki þýðingu fyrir sakarefni málsins.

Umrætt landamerkjabréf var gert fljótlega eftir að jörðin Stafafell var seld ábúandanum, Jóni prófasti Jónssyni, af ráðherra Íslands í samræmi við lög um sölu kirkjujarða nr. 50/1907 með afsali 28. maí 1913. Með í sölunni fylgdu hjáleigurnar Brekka, Byggðarholt og Hraunkot og eyjan Vigur, alls 80,4 hundrað að dýrleika eftir nýju jarðamati. Jörðin var seld með öllum gögnum og gæðum, en undanskildar sölunni voru námur sem voru í jörðu eða síðar kynnu að finnast þar. Í afsalinu er ekkert getið um landamerki jarðarinnar, en þegar salan fór fram lá fyrir lýsing séra Bjarna Sveinssonar á landamerkjum Stafafells frá 1886. Þá lágu jafnframt fyrir fyrrgreind landamerkjabréf vegna jarðanna Flugustaða, Hofs og Múla í Suður-Múlasýslu, sem bar í meginráttum saman við lýsingu séra Bjarna. Merki voru þannig miðuð við fjallseggjar og vatnaskil sem jafnframt eru sýslu- og hreppamörk.

Samkvæmt framangreindu er hér um að ræða jörð sem fyrirsvarsmaður íslenska ríkisins seldi ábúanda Stafafells árið 1913 og leiða gagnstefnendur rétt sinn af þessu afsali. Líta verður svo á, í samræmi við almennar reglur fjármunaréttar, að við söluna árið 1913 hafi verið fyrir hendi óorðaðar forsendur sammingsaðila um endimörk hinnar seldu jarðar. Að mati dómsins fær það ekki samrýmst afstöðu íslenska ríkisins við umrædd kaup að gera kröfu um að hluti þess lands, sem viðsemjandi þess hafði réttmæta ástæðu til að ætla að væri afsalað árið 1913, verði nú þjóðlenda og þar með eign ríkisins. Er í því sambandi litið til þess að réttmætar væntingar eiganda um eignarrétt sinn, eins og þær sem að framan greinir, njóta verndar 72. gr. stjórnarskrárinnar, sbr. einnig 1. gr. 1. viðauka mannréttindasáttmála Evrópu sem lögfestur var með samnefndum lögum nr. 62/1994. Kemur því til skoðunar hvort kaupandi jarðarinnar Stafafells, sem hafði verið ábúandi hennar um langt skeið, hafi mátt vænta þess að landamerki jarðarinnar væru þau sem lýst var með landamerkjabréfinu 1914.

Áður hefur verið greint frá því að þegar salan fór fram árið 1913 lá fyrir lýsing séra Bjarna Sveinssonar á landamerkjum Stafafells frá 6. febrúar 1886 og þá lágu

jafnframt fyrir frá árunum 1884 og 1885 landamerkjabréf vegna jarðanna Flugustaða, Hofs og Múla í Suður-Múlasýslu, sem bar í meginráttum saman við landamerkjabréf Stafafells. Í þessum gögnum voru austur- og norðurmerki jarðarinnar miðuð við fjallseggjar og vatnaskil sem jafnframt eru sýslu- og hreppamörk. Lýsing séra Bjarna Sveinssonar á merkjum Stafafells er fyrsta heimildin þar sem merkjum jarðarinnar er lýst með heildstæðum og ítarlegum hætti. Kemur þá til athugunar hvort eldri heimildir mæli gegn umræddri lýsingu eða hvort staðhættir, gróðurfar og upplýsingar um nýtingu landsins mæli gegn því að umrætt landssvæði hafi getað talist eignarland þannig að rétt sé að líta svo á að kaupandi Stafafells árið 1913 hafi ekki getað vænst þess að umrætt svæði væri hans eign.

Á það verður fallist með óbyggðanefnd að af lýsingu Landnámu á landnámi í Lóni verði engar fortakslausar ályktanir dregnar um stærð landnáma inn til landsins. Hafa lýsingar í Landnámu, einar og sér, því ekki þýðingu um afmörkun á jörðinni Stafafelli gagnvart þjóðlendu. Eins og áður greinir eru elstu landamerkjalyýsingar Stafafells að finna í vísitasíubók Brynjólfs biskups Sveinssonar frá 1641, í lögfestu frá 1714 og vísitasíu frá 1727. Á það verður fallist með óbyggðanefnd að af þessum heimildum, svo og gögnum um landamerki Þórisdals og Hoffells, verði ráðið að Skyndidalsá hafi ráðið merkjum Stafafells til vesturs allt þar til hún féll saman við Jökulsá, en merki við Hoffellslambatungur (frá ármótum Skyndidalsár og Lambatungnaár) hafi ekki verið talin valda vafa. Samkvæmt þessu er það álit dómsins að kaupandi Stafafells árið 1913 hafi með réttu getað vænst þess að vesturmörk Stafafells ofan við ármót Jökulsár og Skyndidalsár væru þau sem fram koma í landamerkjabréfinu 1914.

Skilja verður ógildingar- og viðurkenningarkröfu gagnstefnenda þannig að þeir krefjist þess meðal annars að enga þjóðlendu sé að finna innan landssvæðis sem afmarkast af línu sem dregin er frá Hreppamörkum Nesja og Lóns við jaðar Asturtungujökuls (punktur 44 á kröfukorti) í 1526 m háan hnjúk, áfram í 1505 m háan hnjúk og þá í þann þriðja nafnlausu hnjúkinn, 1438 m háan, (punktur 45 á kröfukorti) og þaðan í Geldingafell (punktur 46 á kröfukorti). Dómurinn fellst á það með óbyggðanefnd að Vatnajökull hafi verið talinn afmarka það land sem máli skipti með svo augljósum hætti að ekki var talið þurfa umfjöllunar við. Í samræmi við þetta verður sú lýsing í landamerkjabréfinu 1914 að Skyndidalsá ráði mörkum „inn í jökla“ ekki skilin þannig að lýst sé merkjum inn á jökul. Fær krafa gagnstefnenda að þessu leyti því ekki stoð í landamerkjabréfi jarðarinnar frá 1914.

Að því er varðar afmörkun jarðarinnar til norðurs og austurs kemur meðal annars fram í framangreindum gögnum frá 17. og 18. öld að Stafafell eigi Ketilstaðaheiði og Víðidal allan. Þá segir í vísitasíunni frá 1727 að staðurinn eigi „afrétt í Kollumúla“. Auk þess benda gögn málsins til þess að eigendur Stafafells hafi talið sig eiga skóg

allt upp í Hnappadal, sbr. dóm um skógarhögg frá 1731. Síðari heimildum ber saman um að beitiland jarðarinnar sé að verulegu leyti víðáttumikið fjalllendi og kemur meðal annars fram í þessum heimildum að Stafafell „eigi“ Kollumúla eða eigi „afrétt“ í Kollumúla. Einnig ber gögnum málsins saman um að Kollumúli og Víðidalur hafi verið smalaður af eigendum Stafafells. Þá liggur fyrir að búið var í Víðidal, með leyfi ábúanda Stafafells, með hléum frá 1835 til 1897.

Samkvæmt framangreindu benda gögn málsins til að Stafafell hafi verið talið eiga land norður fyrir Jökulsá, þ.e. Kollumúla, Víðidal og Hnappadal. Þegar haft er í huga að hvorki Víðidalur né Kollumúli eiga sér skýr landfræðileg mörk telur dómurinn að umræddar heimildir frá 17. og 18. öld um landamerki Stafafells til austurs og norðurs séu ekki skýrar. Samkvæmt þessu er ekki unnt að slá því föstu að lýsingin á landamerkjum Stafafells árið 1886 og landamerkjabréfið 1914, að því er varðar mörk jarðarinnar til austurs og norðurs, fari í bága við fyrri heimildir.

Í úrskurði óbyggðanefndar er gróðurfari og staðháttum á umræddu svæði ítarlega lýst. Eins og þar greinir nánar er svæðið fjallent, að stærstum hluta í 500-1000 metra hæð, en hæstu fjöll eru yfir 1300 metar, t.d. Sauðhamarstindur (1319 m) og Jökulsgilstindur (1313 m). Er þar að finna víðáttumikil ógróin svæði, en landslagið skapar þó víða skilyrði til gróðurs í hlíðum og dalbotnum, jafnvel þótt komið sé upp í talsverða hæð. Meðal annars kemur fram að í Víðidal (í nálægt 500 m hæð) sé stærsta samfellda gróðurland fjallendisins og Kollumúli (mest 901 m) sé að framan vaxinn kjarri langt upp í hlíðar.

Að mati dómsins eru staðhættir og gróðurfar á ýmsum hlutum hins umdeilda svæðis með þeim hætti að telja verður ólíklegt að þeir hafi verið numdir. Er þá fyrst og fremst litið þeirra svæða sem hálandust eru og heimildir benda ekki til að hafi verið nýtt til beitar sauðfjár. Þótt staðhættir og fyrirliggjandi heimildir um gróðurfar styðji ekki í þessu ljósi að stofnað hafi verið til beins eignarréttar yfir öllu umræddu svæði með námi verður ekki fram hjá því litið að aðalstefnandi hefur ekkert fært fram í málalíbúnaði sínum sem leggja mætti til grundvallar við nánari afmörkun tiltekinna svæða innan landamerkja Stafafells sem þjóðlendu. Að þessu virtu þykja staðhættir og gróðurfar ekki útiloka að kaupandi Stafafells árið 1913 hafi mátt ætla að það landssvæði sem lýst er í landamerkjabréfinu 1914 væri eignarland jarðarinnar.

Samkvæmt framangreindu er það álit dómsins að heimildir frá 17. og 18. öld um merki Stafafells mæli ekki skýrlega gegn þeirri lýsingu merkja sem fram kemur í landamerkjabréfinu 1914. Þá útiloka staðhættir og gróðurfar ekki að land innan merkja jarðarinnar sé eignarland. Dómurinn telur ekkert í gögnum málsins benda til þess að það svæði sem afmarkað er í landamerkjabréfinu 1914 hafi, fyrr eða síðar, verið greint upp í eignarland og afrétt, þar sem afréttareigandi átti fyrst og fremst aðeins beitarrétt. Getur það ekki haggað þessari niðurstöðu þótt í heimildum sé tekið

svo til orða að Stafafell eigi „afrétt“ á tilteknum stöðum, enda getur orðið afréttur í mæltu máli haft sömu merkingu og beitarland og þannig vísað til notkunar án tillits til eignaréttarlegrar stöðu landsins. Með hliðsjón af framangreindum gögnum og fyrirliggjandi upplýsingum um staðhætti, gróðurfar og nýtingu, telur dómurinn að árið 1913 hafi kaupandi Stafafells haft réttmæta ástæðu til að ætla að það svæði sem lýst er í landamerkjabréfinu 1914 væri fullkomin eign hans. Líkt og áður greinir njóta þessar væntingar verndar 72. gr. stjórnarskrárinnar, sbr. einnig 1. gr. 1. viðauka mannréttindasáttmála Evrópu. Verða lög nr. 58/1998 ekki skýrð á þá leið að gagnstefnendur þurfi að sýna frekar fram á, en þegar hefur verið gert, að umrætt landssvæði Stafafells, eins og það er afmarkað í landamerkjabréfinu 1914, sé utan þjóðlendu.

Líkt og áður greinir fær ógildingar- og viðurkenningarkrafa gagnstefnenda vegna þess svæðis sem afmarkast af annars vegar af jökulbrún og hins vegar línu sem dregin er frá Hreppamörkum Nesja og Lóns við jaðar Asturtungujökuls (punktur 44 á kröfukorti) í 1526 m háan hnjúk, áfram í 1505 m háan hnjúk og þá í þann þriðja nafnlausu hnjúkinn, 1438 m háan, (punktur 45 á kröfukorti) og þaðan í Geldingafell (punktur 46 á kröfukorti) ekki stoð í landamerkjabréfi jarðarinnar frá 1914. Umrætt svæði er þakið jökli og mæla staðhættir og gróðurfar því eindregið gegn því að það geti verið háð einkaeignarrétti. Í ljósi þess að gagnstefnendur hafa ekkert fært fram fyrir eignartilkalli sínu varðandi þetta svæði verður kröfum þeirra þar að lútandi hafnað.

Að því er varðar mörk þjóðlendu frá upptökum Lambatungnaár (punktur 44 á kröfukorti) norður með Vatnajökli telur dómurinn rétt að miða við jökulbrún á hverjum tíma í samræmi varakröfu gagnstefnenda. Er þá litið til þess að hér er um að ræða afmörkun sem fer saman við almennt viðurkenndir hugmyndir í Austur-Skaftafellssýslu um endimörk jarða til jökuls og er ekki komið fram að þessi regla hafi valdið ágreiningi á svæðinu, sé óskýr eða óhaganleg með einhverjum hætti. Verður einnig að horfa til þess að landeigendur í Lóni hafa almennt haft réttmæta ástæðu til að ætla að þeir ættu land allt að jökulbrún, eins og hún væri á hverjum tíma. Fær sú almenna niðurstaða óbyggðanefndar að miða þjóðlendulínu við jökulbrún við gildistöku laga nr. 58/1998 hinn 1. júlí 1998 hvorki fá stoð í heimildum um landnám í Lóni, sögu einstakra jarða né almennum eða staðbundnum réttarreglum um fasteignir og endimörk þeirra. Bendir dómurinn á í þessu sambandi að hér er um að ræða skýringu á lögum nr. 58/1998, sem skerðir réttmætar væntingar landeigenda um endimörk eignarlands, án þess að slíkri skýringu verði þó fundin stoð í ákvæðum laganna eða lögskýringagögnum. Með hliðsjón af framangreindum ákvæðum stjórnarskrár og mannréttindasáttmála Evrópu um vernd eignaréttarins kemur slík

lögskýring auk þess ekki til greina. Samkvæmt öllu framangreindu verða landamerki að Vatnajökli miðuð jökulbrún, eins og hún er á hverjum tíma.

Samkvæmt framangreindu verður tekin til greina sú aðalkrafa gagnstefnenda að fella úrskurð óbyggðanefndar 14. nóvember 2003 í máli nr. 5/2001 úr gildi að því er varðar mörk þjóðlendu og eignarlands Stafafells í Lóni (ásamt Brekku). Eins og kröfugerð gagnstefnenda er háttað verður viðurkennt að eftirfarandi lína verði mörk þjóðlendu og eignarlands Stafafells innan kröfusvæðis óbyggðanefndar nr. 5 í Austur-Skaftafellssýslu: Frá hreppamörkum Nesja og Lóns við jaðar Austurtungnajökuls (punktur 44 á kröfukorti) er fylgt jökulbrún, eins og hún er á hverjum tíma, að sýslumörkum Norður-Múlasýslu og Austur-Skaftafellssýslu. Samkvæmt þessu telst vera þjóðlenda á kröfusvæði 5 það svæði sem afmarkast með eftirfarandi hætti: Frá hreppamörkum Nesja og Lóns við jaðar Austurtungnajökuls (punktur 44 á kröfukorti) er dregin lína í hnjúk (1526 m háan) og áfram í annan hnjúk (1505 m háan) og loks í þann þriðja, nafnlausan hnjúk sunnan Grendils (punktur 45 á kröfukorti) og áfram í Grendil, þaðan bein lína yfir hnjúk (1438 m háan) í átt að Geldingafelli (punktur 46 á kröfukorti) að jökulbrún, eins og hún er á hverjum tíma, en þaðan er jökulbrún fylgt, eins og hún er á hverjum tíma, að hreppamörkum Nesja og Lóns við jaðar Austurtungnajökuls (punktur 44 á kröfukorti). Þessi niðurstaða í gagnsök leiðir til þess að sýkna ber gagnstefnendur af kröfu aðalstefnanda í aðalsök.

Gagnstefnendur hafa gjafsókn við rekstur málsins fyrir héraðsdómi samkvæmt gjafsóknarleyfi 20. september 2004. Í ljósi gjafsóknar gagnstefnenda þykir ekki ástæða til að dæma aðalstefnanda til greiðslu málskostnaðar sem rynni í ríkissjóð. Gjafsóknarkostnaður gagnstefnenda, þar með talin þóknun lögmannna þeirra, Ólafs Björnssonar hrl. og Ragnars Aðalsteinssonar hrl., sem þykir hæfilega ákveðin 900.000 krónur til hvors um sig, greiðist úr ríkissjóði.

Af hálfu aðalstefnanda flutti málið Ólafur Sigurgeirsson hrl.

Af hálfu gagnstefnenda fluttu málið Ólafur Björnsson hrl. og Ragnar Aðalsteinsson hrl.

Dóm þennan kveða upp héraðsdómararnir Eggert Óskarsson, sem dómsformaður, Hervör Þorvaldsdóttir og Skúli Magnússon.

D Ó M S O R Ð

Gagnstefnendur, Nanna Sigurðardóttir og Olga Friðjónsdóttir, eru sýkn af kröfum aðalstefnanda í aðalsök.

Úrskurður óbyggðanefndar 14. nóvember 2003 nr. 5/2001 er felldur úr gildi að því er varðar mörk þjóðlendu og eignarlands Stafafells í Lóni (ásamt Brekku).

Viðurkennt er að mörk þjóðlendu og eignarlands Stafafells (ásamt Brekku) á kröfusvæði óbyggðanefndar nr. 5 í Austur-Skaftafellssýslu séu eftirfarandi: Frá hreppamörkum Nesja og Lóns við jaðar Austurtungnajökuls (punktur 44 á kröfukorti) er fylgt jökulbrún, eins og hún á hverjum tíma, að sýslumörkum Norður-Múlasýslu og Austur-Skaftafellssýslu.

Gjafsóknarkostnaður gagnstefnenda, þar með talin þóknun lögmanns þeirra, Ólafs Björnssonar hrl. og Ragnars Aðalsteinssonar hrl., að fjárhæð 900.000 krónur til hvors um sig, greiðist úr ríkissjóði.

Eggert Óskarsson
Hervör Þorvaldsdóttir
Skúli Magnússon

Rétt endurrit staðfestir,
Héraðsdómi Reykjavíkur, 26. júlí 2005.
Greitt:

**ENDURRIT
ÚR
DÓMABÓK HÉRAÐSDÓMS
AUSTURLANDS**

Mál nr. E-192/2004

Íslenska ríkið

gegn

Nönnu Sigurðardóttur og

Olgu Friðjónsdóttur

og gagnsök

Dómur 26. júlí 2005

EÓ/SM/HP/ómú